

KRISTYNA MART

DO ARCHIWUM PAMIĘCI. SZKIC O ŻYCIU I TWÓRCZOŚCI WŁADYSŁAWA I WANDY UKLEJÓW

Wanda i Władysław Uklejowie to artystyczne małżeństwo, absolwenci Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie, których losy związane są z Chełmem.

W mieście nad Uherką w dwudziestolecie międzywojennym Władysław Ukleja rozwijał twórczość artystyczną, aktywnie uczestniczył w życiu kulturalnym, społecznym i politycznym. Tutaj także spotkał Wandę Pocię, swoją mużę i żonę (il. 1, 9). Kiedy poznali się, on (starszy od niej o 16 lat) był wówczas artystą malarzem, cieszącym się uznaniem w społeczeństwie, bohaterem odznaczonym Krzyżem Legionowym i Medalem Niepodległości, ona pracowała jako urzędniczka na kolei i była początkującą artystką, która ukończyła Państwowy Instytut Sztuk Plastycznych w Krakowie.

Na zachowanej archiwalnej fotografii portretowej Uklei (il. 2), ofiarowanej Wandzie, znajdujemy dedykację (datowaną: *Chełm, 12 lutego 1939 roku*), która w przybliżeniu pozwala na ustalenie początku ich znajomości: *Urodziwej Wandeczce – „Królowej piękności” na powiat chełmski (z prywatnego wyboru na skutek jednoznacznej decyzji niżej podpisanego), fascynującemu „Wampowi” na terenie kolejowym, a zwłaszcza „Rachuby” – do kolekcji ofiar zauroczonych Jej urokiem dorzuca swoją podobiznę, wierząc dobrodusznie w sprawienie Jej tem niejakej przyjemności – udający przystojnego na onej fotografii, a w rzeczywistości mizerna wyglądem, wzrostem i umysłem niewydarzona kreatura, choć zdolny nie pomału i znany art., manjak (pisownia oryginalna)¹. Artysta, oczarowany słowiańską urodą Wandy, wielokrotnie ją portretował. Poślubił swoją mużę w 1940 roku.*

¹ Fotografia portretowa czarno-biała, wym.: 11,8 x 8,5 cm. Na odwrocie dedykacja, pismo odręczne. Własność syna artysty. Odmiana nazwiska Ukleja, Uklei, także według tradycji rodziła się

Wanda Pocię rozpoczynała drogę artystyczną w latach 30. i również angażowała się w wydarzenia kulturalne, a podczas okupacji niemieckiej, już jako żona Władysława Uklei, działała w konspiracji.

Uklejowie mieszkali w Chełmie do połowy 1945 roku. Ich dalsze koleje życia rodzinnego i artystycznego związane były z pobytem w Gliwicach, dokąd przeprowadzili się z konieczności.

MŁODOŚĆ I LATA NAUKI WŁADYSŁAWA UKLEI W CHEŁMIE

Młodość życia – jest rzeźbiarką – co wykuwa żywot cały.

Stanisława Ambroziewiczowa

Władysław Ukleja urodził się 6 maja 1900 roku we Włodawie, w rodzinie Heleny z Pietrusińskich i Stanisława Uklejów. Został ochrzczony 15 maja 1900 roku w barokowym kościele pw. św. Ludwika². Miał braci: Aleksandra Piotra, Edwarda Augustyna, Mariana, Wacława Stanisława i siostrę Mariannę Stefanę³.

pisownia Ukleji.

² Archiwum Państwowe w Lublinie (APL), Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej we Włodawie, sygn. 35/1956/0/2.1/2, *Księga urodzeń*, akt nr 1900/ 38, s. 285.

Akt urodzenia Władysława Uklei został sporządzony w języku rosyjskim, tłum.: Wydarzenie miało miejsce w mieście Włodawie drugiego /piętnastego/ maja tysiąc dziewięćsetnego roku o godzinie siódmej po południu. Stawili się osobiście: Stanisław Okleja, lat trzydzieści siedem, kucharz, zamieszkały we Włodawie, w obecności Władysława Miżołeńskiego, lat dwadzieścia sześć, stelmacha i Franciszka Bałdyna, lat trzydzieści dziewięć, litografa, zamieszkałych we Włodawie i okazali dziecko płci męskiej, oświadczając, że urodziło się ono we Włodawie dwudziestego trzeciego kwietnia /szóstego maja/ bieżącego roku o godzinie dziesiątej w nocy z prawowitej żony Heleny z domu Pietrusińskiej [Helena z Pietrusińskich], lat trzydzieści sześć. Temu dziecku na chrzcie świętym nadano imię Władysław, a rodzicami chrzestnymi byli Władysław Miżołeński i Aleksandra Turketti. Niniejszy akt okazano świadkom, niepiśmiennym odczytano i podpisano. Podpis – Ks. M. Pogonowski [...]. Na marginesie znajduje się odręczna adnotacja w j. polskim, z nieczytelnymi podpisami dwóch świadków i okrągłą pieczęcią urzędową. W trzecim wierszu w akcie urodzenia słowo podkreślone „Okleja”, zgodnie z zeznaniem świadków czyta się Ukleja. We wspomnianym powyżej akcie urodzenia podano błędnie wiek ojca i matki Władysława, gdyż tyle samo lat wpisano im w 1897 roku w akcie urodzenia córki. Także w Archiwum oo. paulinów we Włodawie w księdze – *Akta urodzenia 1892–1910*, poz. 38, zachował się odpis w j. polskim, w którym wyszczególniono: datę i miejsce urodzin, datę chrztu, imię dziecka, jego rodziców (wiek, zawód, wyznanie) – Stanisław Ukleja lat 37(?), kucharz, Helena z Pietrusińskich lat 36 (?), wyznanie rzymskokatolickie oraz chrzestnych – Władysław Miżołeński, Aleksandra Turketti. Kapłanem udzielającym chrztu był ks. Michał Pogonowski (1838–1905). Władysław Miżołeński (1873–1930) i Aleksandra Turketti, (urodzona we Włodawie w 1878 roku) później zawarli związek małżeński. Kościół pw. Świętego Ludwika we Włodawie został wybudowany w stylu barokowym, według projektu Pawła Fontany, w latach 1739–1752, z fundacji Ludwika Konstantego Pocię, hetmana wielkiego litewskiego.

³ Akta urodzenia dzieci Stanisława i Heleny Uklejów zostały sporządzone w języku rosyjskim. Rodzeństwo Władysława Uklei: Aleksander Piotr Ukleja urodzony w Różance w 1887 roku (dane według *Księgi zgonów* Parafii Rozesłania Świętych Apostołów w Chełmie); Edward Augustyn Ukleja urodził się we Włodawie 28 sierpnia 1891 roku. APL, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej we Włodawie,

Uczył się w Szkole Filologicznej Chełmskiej, założonej w Chełmie w 1915 roku, funkcjonującej od 1919 roku jako Państwowe Gimnazjum im. Stefana Czarnieckiego⁴, aktywnie uczestniczył w najważniejszych wydarzeniach szkolnych i patriotycznych manifestacjach.

Należy przypomnieć, że ta polska placówka rozpoczęła działalność jeszcze przed zakończeniem I wojny światowej, podczas okupacji austriackiej. Kiedy latem 1915 roku z miasta ewakuowano rosyjskie wojsko, szkoły i administrację, a 1 sierpnia 1915 roku do Chełma wkroczyły wojska państw centralnych (Austro-Węgier i Niemiec), zakończyła się rusyfikacja społeczeństwa polskiego. Rodziła się nadzieja Polaków na odzyskanie niepodległości, wzrosła aktywność społeczeństwa w walce o wyzwolenie spod władzy okupantów. Zaczęło odradzać się polskie szkolnictwo, którego przykładem jest Szkoła Filologiczna Chełmska, przemianowana później na Państwowe Gimnazjum im. S. Czarnieckiego, prężnie rozwijająca się pod dyktando Wiktora Ambroziewicza.

W tej szkole, której dewizą było „Nauczanie przez działanie”, uczono młodzież patriotyzmu poprzez organizowanie akademii, spotkań z ważnymi osobistościami czy uroczystości dla uczczenia ważnych rocznic, jak np.: obchody setnej rocznicy śmierci Tadeusza Kościuszki (14–15 października 1917), święta Konstytucji 3 maja. Znaczącym wydarzeniem w dziejach gimnazjum było uczestnictwo całej społeczności szkolnej (ze sztandarem uszytym i wyhaftowanym przez uczennice w przeddzień wydarzenia⁵) w wielkiej demonstracji patriotycznej, zorganizowanej 3 maja 1918 roku przeciwko postanowieniom traktatu brzeskiego z 9 lutego 1918 roku, na mocy którego Austria i Niemcy zawarły umowę z tzw. Radą Ukraińską o przyłączeniu Podlasia, ziemi chełmskiej i wschodniej Małopolski do Ukraińskiej Republiki Ludowej.

sygn. 35/1956/0/2.1/1, *Księga aktu narodzenia 1890–1895*, akt nr 1891/ 74. Marian Ukleja urodził się we Włodawie 6 września 1894 roku. APL, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej we Włodawie, sygn. 35/1956/0/2.1/1, *Księga aktu narodzenia 1890–1895*, akt nr 1894/ 82 (w j. rosyjskim nazwisko rodowe „Ukleja” napisane „Оклея” („Okleja”)); Marianna Stefania Ukleja urodziła się we Włodawie 8 września 1897 roku APL, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej we Włodawie, sygn. 35/1956/0/2.1/2, *Księga urodzeń 1895–1904*, akt nr 1897/81 (nazwisko rodowe „Ukleja” napisano „Оклея” („Okleja”)); Wacław Stanisław Ukleja urodził się we Włodawie 14 listopada 1903 roku. APL, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej we Włodawie, sygn. 35/1956/0/2.1/2, *Księga urodzeń 1895–1904*, akt nr 1903/118 (nazwisko rodowe „Ukleja” napisano „Оклея” („Okleja”). Kwerenda dotycząca rodziny Uklejów jest nadal prowadzona przez autorkę artykułu.

⁴ Szkoła Filologiczna Chełmska została utworzona w 1915 roku (z inicjatywy Macierzy Szkolnej), od 17 sierpnia 1918 upaństwowiona i działająca jako Królewsko-Polskie Gimnazjum im. Stefana Czarnieckiego, a od 15 czerwca 1919 – już w niepodległej Polsce – jako Państwowe Gimnazjum im. S. Czarnieckiego. Dyrektorem szkoły w latach 1917–1930 był Wiktor Ambroziewicz, polonista, wybitny pedagog i patriota. W. Ambroziewicz, *Moja przygoda pedagogiczna. O szkole polskiej nieco inaczej*, Warszawa 2000, s. 165. Maszynopis pracy przygotowanej w latach 1967–1968 znajduje się w Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, sygn. 302/ 609/0.

⁵ Historia sztandaru została opisana i wydrukowana. W. Ambroziewicz, *Sztandar szkolny*, Warszawa 1933.

W wyniku [...] akcji przygotowawczej, a z inicjatywy p. dyrektora Wiktora Ambroziewicza, urządzono olbrzymi zjazd protestacyjny 3.V.18 r. pod pozorem obchodu rocznicy Konstytucji 3-go Maja. Z całej Chełmszczyzny, Podlasia i in. okolic ściągnęła ludność pojedynczo, grupami, całymi kompaniami. Na błoniach za miastem zorganizowało się około 30 tys. ludzi; odbyła się msza polowa i przemówienia, skierowane przeciw okupantowi⁶.

Dla Uklei tamten czas to nie tylko etap nauki w szkolnej ławie, uczestnictwo w patriotycznych manifestacjach, to także zaangażowanie w działania wojenne.

W gimnazjum istniała zakonspirowana Polska Organizacja Wojskowa (POW), której komendantem był Tadeusz Dąbrowski (nauczyciel i najbliższy współpracownik dyrektora Ambroziewicza). Ukleja jako gimnazjalista, pseudonim „Szary”, należał do POW od 1916 do 1918 roku⁷ i jako peowiak w listopadzie 1918 roku brał udział w rozbrajaniu okupantów w Chełmie⁸, a później jeszcze jako ochotnik uczestniczył w wojnie 1919–1920⁹. Został powołany do baterii artylerii konnej, uformowanej w Lubomlu przez por. Tadeusza Lechnickiego, z którą przeszedł szlak bojowy od Kowla aż pod Kijów. We wspomnieniach wojennych, których był autorem (opublikowanych w okolicznościowym wydawnictwie młodzieży Gimnazjum im. Stefana Czarnieckiego w Chełmie¹⁰), zamieścił wzmiankę o początku formowania się baterii konnej, do której został przydzielony:

⁶ J. Jędrzejewska, *Dzieje naszej szkoły*, [w:] *W dwudziestą rocznicę 1915–1935. Księga pamiątkowa Państwowego Gimnazjum im. St. Czarnieckiego w Chełmie*, Chełm 1935, s. 110.

⁷ Zachowały się dwa dokumenty potwierdzające przynależność Władysława Uklei do peowiaków: zaświadczenie (pismo odręczne), które podpisał Jerzy Węgierski pseudonim „Cichyła” i drugie (maszynopis) wystawione celem przedłożenia do Głównej Komendy POW – podpisał por. Edmund Chojnacki, który zaświadczył, że Ukleja był czynnym członkiem POW Obwodu Chełmskiego w plutonie ćwiczącym od 15 lipca 1917 do 2 listopada 1918. Dokumenty w zbiorach Jacka Uklei, syna artysty.

⁸ W akcji rozbrajania garnizonu austriackiego brała udział młodzież Gimnazjum im. S. Czarnieckiego. W dniach 2–4 listopada 1918 roku ochotnicy i żołnierze Polskiej Organizacji Wojskowej pod dowództwem rtm. Orlicz-Dreszera dokonali rozbrojenia Austriaków. Gustaw Orlicz-Dreszer na czele oddziału ochotników wkroczył do siedziby władz austriackich, mieszczącej się w zabudowaniach katedralnych na Górze Chełmskiej, i przejął władzę od komendanta austriackiego płk. Ryszarda Schwacha. Polskie oddziały składające się z członków POW, legionistów, gimnazjalistów i harcerzy opanowały także magazyn broni oraz rozbroili ponad 300 oficerów austriackich zgromadzonych w kasynie.

⁹ Podczas wojny polsko-bolszewickiej w walkach z bolszewikami i Ukraińcami na Wołyniu uczestniczyło szesnastu Czarnieczyków (peowiaków) z 1 Pułku Szwoleżerów pod dowództwem Tadeusza Lechnickiego. W lipcu 1920 roku, kiedy do Chełma zbliżały się wojska bolszewickie, do różnych formacji wojskowych, w większości do 7 Pułku Piechoty Legionów, zgłosiło się około sześćdziesięciu uczniów, kilka uczennic i dziewięciu nauczycieli.

¹⁰ W. Ukleja, *Z naszych wspomnień*, „Jednodniówka 1918–1928 r. młodzieży Gimnazjum im. Stefana Czarnieckiego w Chełmie”, Chełm 1928, numer wydany staraniem ósmych klas. Kierownictwo artystyczne objął także autor wspomnień. Zachowała się fotografia przedstawiająca Ukleję w grupie uczniów podczas pracy nad jednodniówką pod opieką Aleksandra Sautera (w zbiorach rodzinnych Leszka Dzikowskiego, wnuka Władysława i Heleny Zajdlerów – nauczycieli chełmskiego gimnazjum).

W Lubomlu, dokąd wysłano nas w pierwszych dniach listopada 1918 r. jako załogę miasta, niezadługo – dzięki usilnym staraniom byłego oficera art. ros. por. Tadeusza Lechnickiego (chełmskiego ziemianina) – sformułowała się konna bateria, przy której zostałem ja i kol. Kostrzanowski. Po prawie że prowizorycznym skompletowaniu jej, w kwietniu 1919 r. wyjeżdżamy na front¹¹.

Bateria Lechnickiego, przemianowana w sierpniu 1919 roku na 2. baterię 3. dywizjonu artylerii konnej¹², brała udział w wyprawie kijowskiej. Ukleja obrazowo opisywał znoje i emocjonujące przeżycia, zwycięstwa i porażki:

*Po kampanii przeciw Ukraińcom przerzucono nas na front bolszewicki. Tu tułaczka wszecz i wzdłuż pięknej, smutnej Ukrainy, owianej tym głębszym jeszcze smutkiem, że po jej kwiecistych łąkach i łanach wojna rozrzucała trupy. Ta groza okrucieństw, jakich tak często trzeba było być świadkiem, mimo poczucia patriotycznego nieraz odciągała mnie stamtąd myślą, by nie słuchać i nie patrzeć na to wszystko*¹³.

Zachowały się fotografie, które wykonał Ukleja (wówczas dziewiętnastoletni młodzieniec), dokumentujące przemieszczanie się oddziału artylerii konnej (il. 3), przedstawiające kolegów ochotników podczas przygotowywania do walki (il. 4), albo podczas odpoczynku. O tym, że posiadał aparat fotograficzny i fotografował, świadczy fragment jego wspomnień:

*Po długiej, zawziętej bitwie, gdy zaczęło już świtać, bolszewicy widząc przewagę naszych sił, rozproszyli się [...]. Kiedy tu już się uspokoiło, zgrupowane nasze pułki przybliżały się do miasta. W międzyczasie przywrócono porządek na drodze, znaleźliśmy naszą taczankę i oba konie – były między ułańskimi. Ucieszyłem się ogromnie, nie tak już koniem, bo z rozpoznawaniem różnych jego kaprysów uczucia moje dla niego osłabły – jak ocalonym aparatem fotograficznym, który zawsze miałem ze sobą w kaburach przy siodle*¹⁴.

Ukleja został zdemobilizowany w grudniu 1920 roku. W Chełmie czekała na niego matka, ojciec zmarł w 1919 roku¹⁵, zanim syn powrócił z wojennej tułaczki. W 1925

¹¹ W. Ukleja, *Z naszych wspomnień*, [w:] *Księga pamiątkowa Czarniecczyków*, t. 3, Chełm 2000, s. 32.

¹² A. Smoliński, *Pierwsze formacje artylerii konnej wojska polskiego w polsko-ukraińskich bojach o Lwów i Małopolskę Wschodnią w okresie od grudnia 1918 r. do wiosny 1919 r.*, „Studia z Dziejów Wojskowości”, 2015, t. 4, s. 133.

¹³ W. Ukleja, *Z naszych wspomnień*, [w:] *Księga pamiątkowa...*, op. cit., s. 32.

¹⁴ *Księga pamiątkowa...*, op. cit., s. 36.

¹⁵ Ojciec Władysława, Stanisław Ukleja urodził się w 1856 roku we wsi Podzamcze w powiecie garwolińskim, w guberni siedleckiej. Zmarł w Chełmie 26 marca 1919 roku w wieku 63 lat. Jego grób znajduje się na cmentarzu parafialnym przy ul. Lwowskiej. Akt zgonu nr 1919/151, sygnowany: ks. W. Hartman [ks. kanonik Wincenty Hartman], *Księga zgonów Parafii Rozesłania Świętych Apostołów w Chełmie*. Również w dokumentach z okresu studiów Władysława Uklei w ASP w Krakowie znajduje się zapis, że jego ojciec w tym okresie już nie żył. Porównaj: *Księga członków Towarzystwa Bratniej Pomocy Uczniów ASP w Krakowie 1922/23*, Archiwum Kazimierza Młoty, Zbiory Specjalne Instytutu Sztuki PAN, nr inw. 1663. Po powrocie do Chełma Władysław Ukleja zamieszkał z matką i siostrą Stefanią przy

roku na podstawie uchwały II Zjazdu Legionistów i wniosku Komisji Kwalifikacyjnej został odznaczony Krzyżem Legionowym¹⁶. Był wówczas studentem krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych. W 1935 został odznaczony Medalem Niepodległości.

STUDIA W AKADEMII SZTUK PIĘKNYCH W KRAKOWIE

W latach 1922–1927 Władysław Ukleja studiował malarstwo w Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie¹⁷ pod kierunkiem Władysława Jarockiego¹⁸ oraz Ignacego Pieńkowskiego¹⁹. Był również uczniem w pracowni rzeźby Xawerego Dunikowskiego²⁰.

Już w pierwszym semestrze Ukleja otrzymał pochwałę za wykonane prace w pracowni rzeźby, a w drugim – pochwałę za *Akt*. Z wczesnego okresu twórczości pochodzą grafiki: litografie – *Akt z Akademii*, *Ulica Pijarska w Chełmie* (1926), *Kraków – motyw z Kazimierza* (1926), akwaforta, akwatinta *Cerkiewka w Chełmie* (1926) oraz obraz olejny *Akt kobiety* (1927)²¹. Świadczą one o talencie młodego artysty, który kształtował swój styl pod wpływem wybitnych malarzy działających w Krakowie, nie tylko wspomnianych już Jarockiego i Pieńkowskiego, ale także Fryderyka Pautscha oraz Stanisława Kamockiego.

DZIAŁALNOŚĆ ARTYSTYCZNA I WYSTAWIENNICZA OD 1928 DO 1939 ROKU.

OKRES CHEŁMSKI

Po studiach Władysław Ukleja poświęcił się przede wszystkim działalności artystycznej zarówno w Chełmie, jak i w Warszawie.

ul. Kopernika, później przy ul. Reformackiej następnie przy ul. I Pułku Szwoleżerów. W latach 20. mieszkał w Krakowie, a w latach 30. XX wieku także w Warszawie.

¹⁶ Krzyż Legionowy ustanowiony na II Zjeździe Związku Legionów Polskich w 1922 roku w Krakowie.

¹⁷ *Materiały do dziejów Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie 1895–1939*, t. 2, Wrocław–Warszawa–Kraków 1969, s. 419. W zbiorach rodziny zachowały się dokumenty z okresu studiów Władysława Uklei: dowód osobisty studenta Wydziału Malarstwa, legitymacja z roku 1926/1927, fotografie przedstawiające studentów krakowskiej ASP, wśród których znajduje się Ukleja, m.in. w pracowni malarstwa oraz podczas zajęć w pracowni rzeźby z prof. Xawerym Dunikowskim.

¹⁸ Władysław Jarocki (1879–1965), malarz, rysownik, grafik, reprezentujący folklorystyczny nurt w sztuce Młodej Polski. W latach 1925–1928 pełnił funkcję dziekana Wydziału Malarstwa i Rzeźby ASP w Krakowie.

¹⁹ Ignacy Pieńkowski (1877–1948), malarz, wykładowca ASP w Krakowie. Jego twórczość wykazuje silne związki z francuską sztuką impresjonistyczną. Do uczniów Pieńkowskiego należeli m.in. Tadeusz Kantor, Stanisław Borysowski, Tadeusz Brzozowski, Jan Cybis, Stefan Maciej Makarewicz, Józef Gaczyński.

²⁰ Xawery Dunikowski (1875–1964), rzeźbiarz, malarz i pedagog. W latach 1922–1939 kierował katedrą rzeźby ASP w Krakowie.

²¹ Dzieła reprodukowane są w katalogu wystawy *Nie ma samotności. Władysław Ukleja, Wanda Pociąg Uklejowa. Malarstwo, grafika ze zbiorów prywatnych oraz Muzeum Chełmskiego w Chełmie i Muzeum w Gliwicach*, oprac. K. Mart, Chełm 2004, s. 33–36.

Warto przypomnieć, że Chełm w dwudziestolecie międzywojennym był ważnym ośrodkiem kulturalnym Lubelszczyzny²². W tym czasie prężnie rozwijały tutaj działalność instytucje kultury: Muzeum Ziemi Chełmskiej (utworzone w 1919 roku przy Gimnazjum im. Stefana Czarnieckiego), Miejska Biblioteka Publiczna, cztery kina: Syrena, Polonia, Wersal (*vel* Ton, Tęcza, Corso, Skala), Corso (*vel* Słońce, Apollo) oraz szkoły średnie i powszechne, organizacje społeczne, harcerstwo, towarzystwa sportowe. Działały amatorskie teatry²³. W gronie aktorów znaleźli się przedstawiciele z rodzin Uklejów: Marian – aktor, Władysław – malarz, Wacław – plastyk i scenograf, Jerzy – artysta, reżyser i scenograf²⁴. Odbywały się koncerty, uroczystości rocznicowe i różne imprezy z udziałem lokalnych zespołów muzycznych oraz chórów²⁵.

Na gościnne występy przyjeżdżały teatry objazdowe z Łucka, Warszawy, Krakowa²⁶. Sztuki teatralne najczęściej wystawiano w kinoteatrze Wersal (Corso) lub w budynku Resursy Obywatelskiej²⁷. Publiczność mogła podziwiać grę wielu znanych aktorów, takich jak: Wanda Łuczycka, Klara Sarnecka, Stefan Jaracz, Irena Solska, Beata Kenig, Lidia Potocka, Ida Erwest czy Eugeniusz Bodo.

W Chełmie organizowano recitale tak znakomitych artystów jak: Michał Moreno (tenor Opery Poznańskiej), Dora Dobkowska (śpiewaczka), Rena Pfffer-Lax (primadonna Opery Wiedeńskiej), Ada Sari (sopran koloraturowy), Hanka Ordonówna (aktorka filmowa i gwiazda estrady), Jan Kiepusa (tenor i aktor), Lucyna Messal (aktorka, śpiewaczka (sopran) i tancerka operetkowa, primadonna Operetki Warszawskiej), Halina Szmolcówna (primabalerina Teatru Wielkiego w Warszawie). Koncertowała również, jako „cudowne dziecko”, początkująca wówczas, a w przyszłości światowej sławy skrzypaczka, Ida Haendel.

Organizowane były pokazy malarstwa artystów polskich, m.in. w ramach „Ruchomej Wystawy Sztuki” w 1937 roku (w auli Gimnazjum im. Stefana Czarnieckiego) przedstawiono 180 dzieł malarzy i grafików, takich jak: Olga Boznańska, Józef

²² I. Małek, *Życie kulturalne w Chełmie w latach 1918–1939*, Lublin 1988 (maszynopis pracy magisterskiej napisanej pod kierunkiem dr. Emila Horocha w Zakładzie Historii Najnowszej UMCS w Lublinie).

²³ Teatry amatorskie w Chełmie: Sekcja Dramatyczna przy Polskim Klubie Społecznym (późniejszy amatorski Teatr Ziemi Chełmskiej), Wojskowy Teatr Garnizonowy, Amatorski Zespół Teatralny Związku Zawodowego Kolejarzy, Żydowski Teatr Amatorski, a także zespoły teatralne w chełmskich szkołach.

²⁴ I. Małek, *Życie kulturalne w Chełmie...*, *op. cit.*, s. 54.

²⁵ Rozwijały działalność takie zespoły, jak: Kwartet Smyczkowy, Zespół Salonowy, Kwartet Smyczkowy Uczniów Seminarium Nauczycielskiego Męskiego, orkiestry: Pułku Piechoty Legionów, Poczтового Przysposobienia Wojskowego, Kolejowego Przysposobienia Wojskowego, Państwowego Seminarium Nauczycielskiego Męskiego, Państwowego Gimnazjum Koedukacyjnego oraz chóry, m.in. chór „Lutnia”.

²⁶ Do Chełma przyjeżdżały: z Łucka – objazdowy Teatr Wołyński im. Juliusza Słowackiego, z Warszawy – Reduta, Ateneum, Teatr Nowości, Teatr im. Aleksandra Fredry, a także Teatr Objazdowy Krakowski, Ukraiński Teatr Naddnieprzański, Żydowski Teatr Central.

²⁷ I. Małek, *Życie kulturalne w Chełmie...*, *op. cit.*, s. 54–63. Autorka opisała działalność grup teatralnych i repertuar.

Pankiewicz, Fryderyk Pautsch, Kazimierz Sichulski, Władysław Skoczylas, Zofia Stryjeńska, Wojciech Weiss²⁸.

Znaczącą rolę kulturalną, oświatową i polityczną odgrywała chełmska prasa²⁹.

Sukcesy w dziedzinie edukacji odnosili pedagodzy, przedstawiciele inteligencji chełmskiej, zaangażowani również w życie społeczno-kulturalne, jak Wiktor Ambroziewicz (polonista, dyrektor szkoły), Stanisława Ambroziewiczowa (nauczycielka historii), Kazimierz Andrzej Jaworski (poeta), Jadwiga Młodowska (dr filozofii), Tadeusz Dąbrowski, Kazimierz Janczykowski, Marian Lipski, Zenon Waśniewski (artysta malarz, poeta)³⁰, Witold Olpiński³¹, Mieczysław Gańko³².

Do Chełma przybywali najważniejsi dostojnicy II Rzeczypospolitej: Naczelnik Państwa marszałek Józef Piłsudski (w 1920, 1921 i 1925 roku), prezydenci RP – Stanisław Wojciechowski (1923), Ignacy Mościcki (1933)³³. W albumie fotograficznym Uklei znajdują się (prawdopodobnie przez niego wykonane) czarno-białe zdjęcia,

²⁸ Wystawa została zorganizowana z inicjatywy Zenona Waśniewskiego.

²⁹ Warto wspomnieć takie tytuły, jak: „Wieści Chełmskie”, „Zwierciadło”, redagowane przez Kazimierza Czernickiego, działacza społecznego, właściciela drukarni, „Tygodnik Chełmski”, „Głos Ziemi Chełmskiej”, drukowany dzięki inicjatywie sędziego Tadeusza Kozerskiego oraz chełmskiego księgarza Boleśława Piotrowskiego, a także „Kamena”, redagowana przez Kazimierza Andrzeja Jaworskiego i Zenona Waśniewskiego. W jidysz wydawano prasę dla społeczności żydowskiej: „Unser Sztyme” (Nasz Głos), „Chełmer Sztyme” (Głos Chełmski), „Chełmer Folksblat” (Chełmska Gazeta Ludowa).

³⁰ Zenon Waśniewski (1898–1945), malarz, poeta, pedagog. Studiował na Wydziale Architektury Politechniki Lwowskiej (1910–1912) we Lwowie. Od 1921 do 1939 roku był nauczycielem rysunku w Męskim Seminarium Nauczycielskim w Chełmie. W latach 1933–1939 z Kazimierzem Andrzejem Jaworskim wydawał „Kamień”. Uczestniczył w wystawach zbiorowych w Zachęcie w Warszawie (1927, 1928, 1931), w Lublinie (1936, 1937, 1939) oraz w wystawach indywidualnych w Lublinie (1928), Chełmie (1928, 1935), Zamościu (1924) i Gdyni (1939). Po wybuchu II wojny światowej podjął działalność konspiracyjną. Został aresztowany przez Gestapo z 7/8 października 1942; był więźniem na Zamku w Lublinie, a później w niemieckich obozach koncentracyjnych: na Majdanku, w Auschwitz-Birkenau, Sachsenhausen, Bergen-Belsen. Prace artysty w kolekcjach muzealnych: w Chełmie, Lublinie, na Majdanku oraz w zbiorach prywatnych. K. Mart, *Jedno życie – malarstwo, poezja, miłość, cierpienie. Wspomnienia o Zenonie Waśniewskim z okazji 75. rocznicy śmierci*, „Rocznik Chełmski” 2020, t. 24, s. 447–498.

³¹ Witold Olpiński (1897–1969), artysta malarz i pedagog. Studiował w latach 1919–1925 w Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie na Wydziale Malarstwa i Rzeźby pod kierunkiem Stanisława Dębickiego i Stanisława Kamockiego. W latach 1927–1935 był nauczycielem rysunku w Państwowym Koedukacyjnym Gimnazjum im. Stefana Czarnieckiego w Chełmie, a później pracował w Lublinie do 1953 roku. Interesował się astronomią i poezją. Wystawiał w Krakowie, Warszawie, Chełmie, Lublinie i Zamościu. Jego prace znajdują się w muzeach w Krośnie, Lublinie i Chełmie, a także w zbiorach prywatnych.

³² Mieczysław Gańko (1910–1991), malarz i ceramik. W latach 1928–1934 studiował w ASP w Warszawie, ukończył Wydział Malarstwa w 1932 i Wydział Ceramiki w 1934 roku. Pracował w szkolnictwie, najpierw w Gimnazjum im. Stanisława Staszica w Lublinie, a w latach 1935–1939 i 1945–1946 w Gimnazjum im. Stefana Czarnieckiego w Chełmie. Od 1947 roku kierowniki szkolnictwa zawodowego Centralnego Zarządu Materiałów Budowlanych, w latach 1954–1959 – dyrektor Zakładu Doskonalenia Rzemiosła, od 1962 roku prezes Spółdzielni „Plastyka”. Należał do ZPAP. Uprawiał malarstwo sztalugowe oraz tworzył ceramikę. Był autorem recenzji wystaw organizowanych w Chełmie (po 1935 roku), drukowanych w lokalnej prasie.

³³ M. Sobieraj, *Wizyty najważniejszych dostojników II Rzeczypospolitej w Chełmie*, „Rocznik Chełmski” 1997, t. 3, s. 323–348.

dokumentujące powitanie Marszałka Józefa Piłsudskiego na dworcu kolejowym w Chełmie 19 marca 1921 roku, a także obecność Marszałka podczas uroczystości odznaczenia sztandaru 1 Pułku Szwoleżerów Orderem Virtuti Militari w chełmskich koszarach 21 marca 1921 roku.

W pejzażu miasta pojawiły się nowe obiekty architektoniczne. Wybudowano okazały gmach Magistratu (1929), budynek szkoły „dziesięciolecia” (1928–1934, zaprojektowany przez inż. Włodzimierza Fąfrowicza), rozpoczęto budowę osiedla „Nowe Miasto – Dyrekcja” (według projektu architektów – Adama Kuncewicza i Adama Paprockiego), przeznaczonego dla pracowników Wschodniej Dyrekcji Okręgowej Kolei Państwowych.

Na terenie koszar wojskowych (24 września 1933 roku) odsłonięto pomnik poświęcony poległym żołnierzom 7 Pułku Piechoty Legionów, którego autorem był Franciszek Masiak³⁴, student warszawskiej Akademii Sztuk Pięknych.

W takim oto środowisku i otoczeniu w Chełmie przebywali i rozwijali twórczość artystyczną Władysław Ukleja i Wanda Pociąg.

Ukleja uprawiał malarstwo pejzażowe oraz portretowe, malował martwe natury, zajmował się grafiką i fotografią. Zachowało się wiele dzieł z lat 1928–1939, datowanych i sygnowanych przez artystę, wśród których znajdują się nastrojowe pejzaże oraz portrety. Najczęściej tworzył obrazy olejne na płótnie albo na tekturze bądź sklejce, malowane techniką *alla prima*, rzadziej akwarele, gwasze, linoryty, monotypie. Z tego okresu pochodzą pejzaże z plenerów w okolicach Chełma, Zamościa, z Zakopanego, znad Dunajca, z Gniezna, z Wołynia, widoki architektury z Ostroga, Warszawy, Chełma, a także portrety osób ze środowiska chełmskiego i warszawskiego.

W latach trzydziestych miał również pracownię w Warszawie przy ul. Leszno 20. Potwierdza to m.in. wysyłana na ten adres korespondencja z redakcji francuskiego czasopisma „La Revue Moderne Illustrée des Arts et de la Vie”. W liście z lutego 1938 roku sekretarz tejże redakcji zwracał się z prośbą do Władysława Uklei, aby przesłał informację o swojej twórczości oraz fotografie prac³⁵.

³⁴ Franciszek Masiak (1906–1983), polski rzeźbiarz. Studiował rzeźbę w pracowni Tadeusza Breyera w Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie (1929–1934). W latach 1935–1939 był członkiem Związku Rzeźbiarzy oraz ugrupowania artystycznego Blok, zaś od 1946 Sekcji Rzeźby Związku Polskich Artystów Plastyków. Tworzył rzeźby monumentalne i kameralne. Część prac z okresu międzywojennego i powstałych w czasie II wojny światowej uległa zniszczeniu. Rzeźby Masiaka znajdują się w zbiorach: Muzeów Narodowych w Warszawie i Krakowie, w budynku Sejmu oraz Muzeum Polskim w Chicago. Pomniki zrealizowane według jego projektów, np.: Ofiar Oświęcimia (1952) i Bohaterów Warszawy (1965), Pomnik Walki i Męczeństwa Społeczeństwa Bydgoszczy i Ziemi Bydgoskiej (1969, brąz, piaskowiec i granit) w Bydgoszczy.

³⁵ Oryginalna koperta i list w języku francuskim na papierze firmowym czasopisma, wysłany z Paryża. W archiwum syna artysty, Jacka Uklei.

Część dorobku artystycznego Uklei z dwudziestolecia międzywojennego niestety uległa zniszczeniu podczas okupacji niemieckiej, kiedy spłonęła warszawska pracownia artysty. Była to dla malarza nieodżałowana strata.

Na podstawie zachowanych obrazów można zaliczyć jego malarstwo do nurtu kolorystycznego. W zbiorach muzealnych i prywatnych znalazły się między innymi pejzaże olejne z lat 20. i 30.: *Widok w stronę Chełma od ul. Trubakowskiej* (1928), *Nastrój* (1929), *Motyw z Zakopanego (Pejzaż górski zimą)*, 1928³⁶, *W słońcu* (1934), *Motyw z Ostroga nad Horyniem* (1934), *Motyw z Wołynia* (1934), *Motyw z Gniezna* (1936), *Pejzaż stylizowany* (1937), *Zakole Dunajca* (1937).

Piękno natury, jej harmonia barw, gra światła o różnych porach dnia i roku, były inspiracją artysty. Kolor i kompozycja wybranego motywu krajobrazu decydują o uroku jego dzieł. Zestawieniem i natężeniem barw potrafił na płótnie przedstawić iluzję przestrzeni, sugestywnie zobrazować melancholię pochmurnego czy deszczowego dnia albo radosną nutę rozświetlonej słońcem przyrody.

Interesującym dziełem jest pejzaż pt. *Nastrój*³⁷, w którym autor utrwalił malowniczość miejsca, ulotne wrażenie gry światła i cienia. Poruszony urokiem pagórkowatego krajobrazu z Roztocza, uwiecznił w kadrze kompozycji rozległą przestrzeń z wąskimi polami poprzecinanymi miedzami z kępami drzew i krzewów, z domami ukrytymi w zieleni, z pagórami na horyzoncie, ponad którymi widnieje skrawek nieba, z warstwą kłębiących się chmur, rozświetlonych blaskiem słonecznym. Paleta barwna ograniczona została do rozległej gamy zieleni, od tonów jasnych do głęboko ciemnych. Dominująca zieleń w koronach drzew i wstęgach pól, poprzeplatanych cynamonowo-brązowymi miedzami, brązowymi akordami pni liściastych drzew i drewnianych zabudowań. Ta zieleń rozsiana aż po horyzont i rozproszone światło tworzą nastrój ciszy i spokoju letniego dnia. Obraz, powstały w procesie twórczym w wyniku kontemplacji przyrody, jest nie tylko malarskim zapisem przeżycia artysty, pozostaje dla widza impulsem do refleksji o pięknie świata i dostrzegania w krajobrazie wymiaru duchowego.

Ukleja malował nie tylko widoki przyrody, komponował również krajobrazy z motywami architektonicznymi, np.: *Widok w stronę Chełma od ul. Trubakowskiej* (1928), *Ostrog – zamek Ostrogskich z cerkwią* (1934), *Motyw z Wołynia* (1934), *Mo-*

³⁶ Obraz w zbiorach Muzeum w Chełmie. Olej, płótno, 50 x 43,5 cm, sygnowany i datowany po prawej u dołu: *W. Ukleja-28*.

³⁷ Obraz w zbiorach Muzeum w Gliwicach. Olej, tektura, 43 x 54 cm, sygnowany i datowany u dołu z lewej: *W. Ukleja 1929*, nr inw. MGI/ Sz/ 4187. Według informacji opracowanej przez mgr E. Barbarę Ćwiklińską, zamieszczonej na karcie katalogu naukowego Muzeum w Gliwicach, jest to *Motyw przestrzenny – pejzaż ze Zwierzyńca nad Wieprzem koło Zamościa*.

tyw z *Gnieszna* (1936), *Altana parkowa* (1938, altana nad stawem w chełmskim parku miejskim), *Kościół Karmelitów w Warszawie* (1938).

W malarstwie portretowym nie eksperymentował. Jako portrecista cieszył się powodzeniem. Wykonał wiele portretów nie tylko członków rodziny, także na zlecenia spełniając oczekiwania zamawiających. Postać osoby portretowanej, wygodnie siedzącej w fotelu, przedstawiał na tle neutralnym – *Portret mężczyzny w fotelu* (1930), *Portret brata artysty* (1930), a niekiedy na tle pejzażu – *Portret Wandy na werandzie* (1939) lub wnętrza z aranżacją przedmiotów, jak meble, obrazy, kwiaty, czy atrybuty określające profesję albo zainteresowania modela, np.: *Portret Joanny Kudery* (1928), *Portret Pani J.U.* (1929), *Portret kobiety we wnętrzu* (postać siedzącej kobiety zestawiał autor z martwą naturą ustawioną na stole, na białym obrusie z błękitnym ornamentem – żółte kwiaty wazonie, pomarańcze na talerzu), *Portret Kazimierza Suchonia z gitarą* (1929), *Portret mężczyzny przy fortepianie* (*Portret profesora M.J. w Warszawie*).

Wysokim poziomem artystycznym wyróżniają się autoportrety z 1929, 1933 i z 1937 roku (znany jako *Portret z pomarańczami*), a także portrety brata artysty, prawdopodobnie Aleksandra Uklei³⁸ z 1930 i 1933 oraz Wandy Pocięj z 1939 roku.

Portret Pani J.U. (1929, il. 5)³⁹ przedstawia młodą kobietę w ujęciu *en trois quarts*, siedzącą na krześle przed toaletką z lustrem w chwili upinania przez nią ozdobnego kwiatu ze strusich białych piór do niebieskiej sukni z lśniącej tkaniny. Artysta uchwycił dyskretny uśmiech i spojrzenie błękitnych oczu modelki, odtworzył jej modny ubiór i fryzurę – suknię bez rękawów, z małym okrągłym dekoltem, z obniżonym stanem, z miętko drapującymi się falbanami, krótkie, sięgające ucha, blond włosy ułożone w miękkie fale. Ciekawy efekt pogłębienia przestrzeni kompozycji uzyskał malarz poprzez umieszczenie w lustrze odbicia modelki. Uzupełnienie tworzy martwa natura ustawiona na toalecie – wysoki flakon szklany z białymi kwiatami, siedzący obok Pierrot (porcelanowy pajac w szafirowym kostiumie), flakoniki na perfumy i szkatułka na biżuterię.

Zarówno *Portret Pani J.U.*, jak i namalowany w 1930 roku *Portret Anny Piotrowskiej-Hamerskiej*⁴⁰, córki Bolesława Piotrowskiego, znanego księgarza chełmskiego,

³⁸ Brat Władysława Uklei, Aleksander, urodził się w Różance w 1887 roku. Był przedsiębiorcą. Zmarł 3 czerwca 1935 roku i został pochowany na cmentarzu parafialnym w Chełmie przy ul. Lwowskiej. Akt zgonu nr 1935/ 77, sygnowany: Ks Wacław Kosior, *Księga zgonów Parafii Rozesłania Świętych Apostołów w Chełmie*.

³⁹ Obraz *Portret Pani J.U.* (olej, 123 x 88,5 cm) był własnością Janiny z Uklejów Klosse, obecnie znajduje się w zbiorach chełmskiego muzeum. Janina, córka Józefa i Wiktorii Uklejów, ur. 5 maja 1909 roku, wyszła za mąż za Karola Klosse w 1946 roku w Chełmie. Dane według *Księgi ślubów Parafii rzymskokatolickiej Rozesłania Apostołów w Chełmie*.

⁴⁰ Obraz z prywatnej kolekcji, został przekazany w darze do Muzeum w Chełmie przez Andrzeja Hamerskiego.

a także wyżej wspomniane portrety oraz przedstawiające narzeczoną artysty Wandę Pocię (z pierwszej połowy 1939 roku), dokumentują modę dwudziestolecia międzywojennego.

Ukleja portretował Wandę Pocię w mistrzowski sposób, przedstawiając jej urodę, którą się zachwycił. Przypuszczać można, że nie tylko uroda Wandy, ale i przymioty ducha, jej inteligencja i zainteresowanie sztuką wzbudziły uczucie, które połączyło tych dwoje na długie lata.

Na jednym z portretów, wykonanym w połowie 1939 roku (il. 6), realistycznie przedstawił jej postać *en face*, w ujęciu do kolan⁴¹. Widzimy tu pełną wdzięku młodą kobietę pogrążoną w medytacji, o harmonijnych, regularnych rysach twarzy, ożywionej rumieńcami, czerwienią kształtnie wykrojonych ust i blaskiem niebieskich oczu podkreślonych łukiem brwi. Modny kapelusik, jakby złocista aureola, okala jej oblicze z falującymi się blond włosami. Jasna karnacja lica i pięknie modelowanych rąk, dłoni z długimi szczupłymi palcami, kontrastuje z błękitem lśniącej bluzki i ciemnoniebieskiej spódnicy. Krótkie, rozsiane na powierzchni płótna, pociągnięcia pędzla, zestawienia barw ciepłych i zimnych, przejścia jednego tonu barwy w drugi, nadają obrazowi efekt żywości.

Zachował się również portret, na którym artysta ukazał Wandę Pocię w całej postaci, stojącą na werandzie, na tle ogrodu z krzewami kwitnącego bzu⁴². Pełną wdzięku, szczupłą i zgrabną sylwetkę królowej swego serca sportretował w długiej balowej sukni. Malarz w obrazie tym zestawiał młodość i urodę kobietę z pięknem wiosennego dnia.

Pozostawił dokumentację fotograficzną z wystaw indywidualnych oraz obrazów, w tym portretów kobiet i mężczyzn ze środowiska inteligencji i elity wojskowych. Z archiwum artysty pochodzą fotografie przedstawiające portrety oficerów sztabowych: pułkownika i dwóch podpułkowników, a także *Portret mężczyzny przy fortepianie* (Profesora M.J. w Warszawie, il. 7), *Portret mężczyzny z gitarą* (Kazimierza Suchonia), *Portret czytającego książkę*⁴³. W związku z tym, że prace artysty nie są zgromadzone w jednym miejscu i wiele uległo zniszczeniu, fotografie te są cennym źródłem do badań nie tylko jego twórczości, ale także trendów mody i dawnej elegancji.

⁴¹ *Wanda*, 1939. Obraz olejny, o wymiarach 97 x 70 cm, sygnowany i datowany u góry po prawej: W. Ukleja – 1939. Własność syna artysty. Użyczony Muzeum w Chełmie do celów ekspozycyjnych.

⁴² *Portret Wandy na werandzie*, 1939, olej, 120 x 90 cm, sygnowany i datowany u dołu z lewej: W. Ukleja – 39. Własność syna artysty.

⁴³ Dokumentacja fotograficzna pochodzi ze zbiorów syna artysty. Dotychczas autorce artykułu nie udało się ustalić tego, czy zachowały się wszystkie olejne portrety, które zostały przedstawione na fotografiach czarno-białych.

Tworzył również kompozycje graficzne (linoryty np.: *Droga na szczyt*, 1934⁴⁴; *Zamek w Ostrogu*, 1934; *Baszta w Ostrogu*, 1934, il. 8), projekty scenografii do spektakli teatrów szkolnych oraz okładek książkowych, jak: *Zgaszony błękit*, 1923, Zofii Rodowicz-Iwanickiej (krótko związanej z Lubelszczyzną), *Sztandar szkolny*, 1933, Wiktora Ambroziewicza (przebywającego w Chełmie w latach 1917–1930). Odpowiadał za szatę graficzną jednodniówki gimnazjum, wydanej w 1928 roku z okazji 10-lecia odzyskania niepodległości przez Polskę⁴⁵.

Zaprojektował oraz wykonał ornament i liternictwo *Adresu hołdowniczego ziemi chełmskiej* (1932)⁴⁶, ważnego dokumentu historycznego wyrażającego patriotyzm chełmian oraz ich wdzięczność dla ks. biskupa dr. Władysława Bandurskiego, pod którym podpisali się znani chełmianie, m.in.: Wiktor Ambroziewicz, dyrektor Gimnazjum im. Stefana Czarnieckiego i Muzeum, Władysław Zajdler, notariusz chełmski, Bronisław Bagiński, starosta chełmski, dr Jadwiga Młodowska, dyrektorka Żeńskiego Seminarium Nauczycielskiego, płk Stanisław Dąbek, Adam Waligórski, Tadeusz Dąbrowski, Aleksander Hilgier, ks. Julian Jakubiak, ks. kapelan Stanisław Warchałowski, ks. Wacław Kosior, dziekan chełmski.

Jest autorem dyplomu obywatelstwa honorowego nadanego Marszałkowi Śmigłemu-Rydzowi „Chełm powiat” (1939)⁴⁷.

Jeszcze przed wybuchem II wojny światowej, prawdopodobnie w pierwszej połowie 1939 roku, na zlecenie ks. Juliana Jakubiaka wykonał obraz *Matki Bożej Chełmskiej (olej na desce)*⁴⁸ według znanych przykładów ikonograficznych i opisu

⁴⁴ Wkładka linorytowa do „Kamień” 1934, nr 6.

⁴⁵ „Jednodniówka 1918–1928 r. młodzieży Gimnazjum im. Stefana Czarnieckiego w Chełmie”, Chełm 1928, numer wydany staraniem ósmych klas. Kierownictwo artystyczne objął Władysław Ukleja.

⁴⁶ *Adres hołdowniczy*, tusz, akwarela, papier, wymiary w świetle ramy 73 x 48 cm. Treść dokumentu: ADRES HOŁDOWNICZY ZIEMI CHEŁMSKIEJ ŻARLIWEMU KRZEWICIELOWI DUCHA NARODOWEGO, WYZNAWCY NADZIEI W LEPSZĄ PRZYSZŁOŚĆ, WŚRÓD ZGNĘBIONEJ CHEŁMSZCZYŻNY OBROŃCY WIARY PRAOJCÓW NASZYCH, PROROCZEMU ZWIASTUNOWI NIEPODLEGŁOŚCI PAŃSTWOWEJ, NIESTRUDZONEMU PRYMASOWI WOJSK POLSKICH W CZASIE WALK O WOLNOŚĆ NARODOWĄ, JEDYNEMU KSIĘCIU KOŚCIOŁA, DZIELĄCEMU TRUD ŻOŁNIERSKI Z LEGIONISTAMI WYBAWICIELAMI LITWY ŚRODKOWEJ, ZIEMIA CHEŁMSKA, WRAŻLIWA NA TRUD I ZNÓJ NARODOWY I RELIGIJNY, SPIESZY W DWUDZIESTOLECIE SAKRY BISKUPIEJ ZŁOŻYĆ ZA POŚREDNICTWEM PRZEDSTAWICIELI SWOICH INSTYTUCJI PAŃSTWOWYCH, SAMORZĄDOWYCH I SPOŁECZNYCH KORNĄ HOŁD, WYRAZY SYNOWSKIEGO ODDANIA I NIEZAPOMNIANEJ WDZIĘCZNOŚCI ZAWSZE JEDNAKOWO UMIŁOWNAMU HETMANOWI DUSZ ŻOŁNIERSKICH I DUCHOWEMU PRZEWODNIKOWI SWOJEMU JEGO EXCELENCJI KSIĘDZU BISKUPOWI DOKTOROWI WŁADYSŁAWOWI BANDURSKIEMU. CHEŁM LUBELSKI, DNIA 17.I.1932 R. Pod tekstem u dołu odręczne podpisy 30 osób.

⁴⁷ Dokument pisany jednostronnie, uzupełniony pieczęcią odcisniętą w wosku, zwinięty w rulon i złożony do metalowej puszki w kształcie wałka. „[...] na dziedzińcu Instytutu Pracy Kulturalnej nastąpiło doręczenie dyplomów obywatelstwa honorowego nadanego Marszałkowi Śmigłemu-Rydzowi przez szereg gmin wiejskich, Lublin, Siedlce, Chełm” – czytamy w „Gazecie Lubelskiej” z 5 czerwca 1939 roku.

⁴⁸ Podczas okupacji niemieckiej obraz ten był ukrywany w domach prywatnych przez kilka rodzin: Żukowskich, Radomińskich, ks. Berezeckiego, a najdłużej przez Florentynę Zabłocką przy ul. Nadrzecznej 8.

kolorystyki, dostarczonych artyście przez Kazimierza Janczykowskiego, kustosa Muzeum Ziemi Chełmskiej i nauczyciela Gimnazjum im. S. Czarnieckiego. Fakt ten poświadczają słowa zamieszczone na odwrocie obrazka, odręcznie napisane przez ks. J. Jakubiaka: *Czcigodnemu Wykonawcy obrazu Matki Bożej Chełmskiej Panu Władysławowi Uklei z głęboką czcią i wdzięcznością składam niniejszą obrazu odbitkę z oryginału/ 2IX 1939*⁴⁹, a także list przesłany z Gliwic do ks. Stanisława Wachowskiego⁵⁰, w którym Ukleja potwierdza swoje autorstwo. Kompozycja tego obrazu nawiązuje do miedziorytu Aleksandra Tarasewicza, z połowy XVII wieku, ilustrującego dzieło Jakuba Suszy *Phoenix tertiato redivivus...*, wydane drukiem w 1684 roku w Zamościu, w którym znajduje się dokładny opis chełmskiej ikony Bogurodzicy – kolorystyki, techniki, wymiarów⁵¹. Obraz Matki Bożej z Dzieciątkiem, namalowany przez Ukleję, już w lipcu 1939 roku był ozdobiony sukienką z klejnotami (zakrywającą część kompozycji, kolorystykę w partii szat postaci, odsłonięte pozostały tylko oblicza, ręce Marii i Jezusa oraz Jego stopy), dokumentuje to fotografia umieszczona w *Kronice Parafii Mariackiej*, przedstawiająca ks. Marcelego Mrozka podtrzymującego ikonę.

Ukleja eksponował swoje prace na wielu wystawach zbiorowych. W 1931 roku w kronice artystycznej wydawnictwa „Sztuki Piękne” odnotowane zostało jego uczestnictwo w wystawach w Lublinie i w Chełmie:

Jak donosi „Ziemia Lubelska” nr 99 – znana w Lublinie wystawa urządzona pod egidą Polskiego Czerwonego Krzyża, a omówiona w „Ziemi Lubelskiej” w obszernym artykule pt. „Tragedia sztuki polskiej”, została przewieziona przez p. Rubnera do Chełma, gdzie znalazła pomieszczenie w sali parafialnej. Wystawiono 202 obrazów, a nadto

Kiedy świątynia na Chełmskiej Górze wróciła do katolików, ks. Marcelego Mrozka postanowił zabrać obraz z ukrycia i przenieść do ołtarza głównego w katedrze pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny. Projekt ołtarza wykonał Zygmunt Gromadziński, artysta plastyk z Poznania, konsultacje prowadzono z Xawerym Dunikowskim.

⁴⁹ Fotografia czarno-biała przedstawia wizerunek Matki Bożej Chełmskiej z obrazu Uklei (w zbiorach syna artysty).

⁵⁰ W korespondencji z 1961 roku Władysław Ukleja odpowiadał na pytania z listu ks. Stanisława Wachowskiego, który prowadził kronikę parafii Mariackiej i był zainteresowany potwierdzeniem autorstwa obrazu z ołtarza głównego w kościele na Górze Chełmskiej. Ksiądz S. Wachowski jest autorem pracy *Historia obrazu i kult Matki Boskiej w XVII wieku*, Lublin 1965 (odbitka maszynopisu w zbiorach bibliotecznych Muzeum w Chełmie).

⁵¹ Egzemplarz dzieła Jakuba Suszy najpierw był własnością biblioteki klasztoru bazylianów, a w 1930 roku – ks. Michała Niechaja, następnie trafił do zbiorów Muzeum Ziemi Chełmskiej im. W. Ambroziewicza, które do 1939 roku istniało w gmachu Gimnazjum im. S. Czarnieckiego. Starodruk nadal przechowywany jest w zbiorach chełmskiego muzeum, nr inw. H-757 *Phoenix tertiato redivivus albo Obraz starożytny chełmski, Panny Matki Przenajświętszej sławą cudownych swoich dzieł potrzecie ożyły*, Pracą Jaśnie Przewiel: I. M.X. Jakuba Suszy Episkopa Chełmskiego y Bełskiego, Archimandryty Zydyczyńskiego Z dozwoleniem Urzędu należytego, Roku M.DC.LXXX.IV. Na świat wydany w Drukarni Akademickiej Zamoyckiej.

kilka prac p. Ukleji, malarza, mieszkającego stale w Chełmie. Podobno sprzedano obrazów przeszło dwadzieścia. Wystawa trwała od 29 marca do 12 kwietnia br. pod znakiem Zarządu Oddziału Polskiego Czerwonego Krzyża. Dochód z wystawy przeznaczono na rzecz Polskiego Czerwonego Krzyża⁵².

Brał udział w wystawach zbiorowych w „Zachęcie” w Warszawie. W katalogach wystaw zostały zamieszczone tytuły eksponowanych obrazów olejnych artysty: w 1930 roku – „Ewa” *Portret Pani Z.K.*, *Portret Pani J.U.*⁵³, w 1937 roku – *Studium światła*, *Portret z pomarańczami*⁵⁴, w 1938 roku – *Kościół Karmelitów w Warszawie*, *Motyw z Chełma*⁵⁵, *Przy Księżce*⁵⁶, w 1939 roku – *Wanda*⁵⁷.

Wystawiał również w Krakowie w 1938 roku – wspomniany wcześniej – *Portret z pomarańczami*⁵⁸, w Lublinie w 1936 roku – *Motyw z Ostroga*, *Snopy*, *Jesienny poranek*, *Autoportret*⁵⁹.

W Lublinie na wystawie *Salonu Lubelskiego 1936* brało udział 42 artystów z Lubelszczyzny, wśród nich byli malarze z Chełma: Władysław Ukleja, Zenon Waśniewski oraz z Lublina: Władysław Filipiak, Zenon Kononowicz, Juliusz Kurzątkowski, Witold Olpiński (związany z Chełmem jako nauczyciel rysunku w latach 1927–1935).

Ukleja należał do Związku Artystów Plastyków w Lublinie (zachowała się jego legitymacja podpisana przez ówczesnego prezesa Władysława Filipiaka, datowana 7 kwietnia 1937).

WANDA POCIEJ NA SZLAKU SZTUKI

Wanda Jadwiga Pocij urodziła się w Moskwie 9 lutego 1916 roku, była córką Konrada i jego drugiej żony, Walentyny z Krasieńskich. Miała młodszą siostrę Halinę

⁵² *Kronika artystyczna, CHEŁM*, wystawa „wybitnych polskich malarzy” w Chełmie, „Sztuki Piękne”, Kraków–Warszawa 1931, R. 7, nr 4, s. 149.

⁵³ *Przewodnik po wystawie Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych*, Warszawa 1930, nr 52, s. 19, poz. 283, 284.

⁵⁴ *Sprawozdanie Komitetu Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie za 1937 r.*, s. 51. Należy zwrócić uwagę na adnotację zamieszczoną tam przy nazwisku malarza: Władysław Ukleja, Warszawa – *Portret z pomarańczami*, która potwierdza również to, że w Warszawie w tym czasie znajdowała się pracownia artysty.

⁵⁵ *Przewodnik Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie nr 131, marzec–kwiecień 1938 rok*, Warszawa 1938, s. 21. Tutaj także wskazano miejsce przebywania artysty – Warszawa.

⁵⁶ *Towarzystwo Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie, Salon 1938. Przewodnik 137, grudzień*, Warszawa 1938, s. 37, poz. 164.

⁵⁷ *Towarzystwo Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie. Przewodnik 140, marzec–kwiecień 1939*, Warszawa 1939, s. 20, poz. 290.

⁵⁸ *Malarze warszawscy, wystawa zbiorowa, od 20 lutego do 16 marca 1938, Towarzystwo Przyjaciół Sztuk Pięknych w Krakowie*, Kraków 1938, s. 5, poz. 52.

⁵⁹ *Salon Lubelski 1936. Katalog. Towarzystwo Propagandy Sztuki w Lublinie*, Lublin 1936, s. 11, poz. 126, 127, 128, 129.

Elżbietę oraz przyrodnie rodzeństwo⁶⁰, starszych braci: Stanisława, Stefana, Władysława i siostrę Annę. Konrad Pocię⁶¹ był urzędnikiem na kolei. Rodzina zmieniała miejsca zamieszkania, m.in. przebywała w Moskwie, Zdobunowie, Chełmie⁶².

Szkołę średnią ukończyła w Chełmie. Studiowała malarstwo i grafikę w Państwowym Instytucie Sztuk Plastycznych w Krakowie w drugiej połowie lat 30. XX wieku. Zachowały się fotografie z 1935 roku przedstawiające Wandę wśród studentów i wykładowców Instytutu oraz podczas zajęć plenerowych, a z wczesnych prac artystki – rysunek ołówkiem sygnowany „*Stefek Wanda Pocię 1936*”.

Rodzice Wandy w 1938 roku już nie żyli. Musiała utrzymywać się sama. Pracowała jako urzędniczka na kolei (w rachubie – jak wspomniano na wstępie). Jeszcze przed wybuchem II wojny światowej poznała Władysława Ukleję. Na początku była to relacja mistrz–modelka, bowiem on był już uznanym malarzem, z dłuższym stażem, ona była początkującą artystką i jego muzą. W związku małżeńskim pozostawała przez trzydzieści osiem lat, do śmierci męża w 1978 roku

OKRES OKUPACJI NIEMIECKIEJ I PIERWSZE LATA POWOJENNE W CHEŁMIE

Uklejowie lata okupacji spędzili w Chełmie. Zajmowali się malarstwem, Władysław pracował także jako rzemieślnik, a Wanda działała w konspiracji.

Wybuch II wojny światowej i okupacja niemiecka powstrzymały rozwój kultury polskiej. Pierwsze naloty na Chełm niemieckie lotnictwo przeprowadziło 8 września 1939 roku, w dzień odpustu – święta Narodzenia Najświętszej Marii Panny. Po agresji ZSRR na ziemie polskie miasto od 25 września do 7 października 1939 roku było w rękach sowieckich, w niemieckiej strefie okupacyjnej pozostało od 9 października 1939 do 22 lipca 1944 roku.

⁶⁰ Pierwszą żoną Konrada Pocię była Maria Beck, po jej śmierci poślubił on Walentynę Krasieńską. Dzieci z pierwszego małżeństwa: Stanisław Pocię (1898–1970), inżynier chemik, mieszkał w Starachowicach, ojciec Bogdana i Marka; Stefan Pocię (1900–1974) urzędnik z Warszawy (wspierał finansowo ojca); Władysław Pocię (1902–1920) zginął podczas Bitwy Warszawskiej zwanej Cudem nad Wisłą w czasie wojny polsko-bolszewickiej; Anna Pocię (1910–2006). Dane ustalono na podstawie informacji od Ewy Łukaszewicz-Foszcz, córki Anny Pocię.

⁶¹ Konrad Pocię, urodzony w Okszwie koło Chełma w 1864 roku, był synem Mikołaja i Marii z Neymarków Pocię. Zmarł w Chełmie 9 listopada 1938. Pochowany został na cmentarzu parafialnym w Chełmie. Wpis w *Księdze zgonów 1931–1941 Parafii Mariackiej* podpisany przez ks. proboszcza Juliana Jakubiaka oraz synów zmarłego – Stefana Pocię, urzędnika z Warszawy, i Stanisława Pocię, urzędnika ze Starachowic.

⁶² Podczas I wojny światowej Konrad Pocię z rodziną mieszkał w Moskwie, gdzie urodziła się Wanda. W Zdobunowie 14 października 1922 roku urodziła się jego najmłodsza córka, Halina Elżbieta. Wiadomo, że w latach 1929–1936 siostra Wandy, Halina, uczęszczała do siedmioklasowej Publicznej Szkoły Powszechnej nr 4. Zachowało się świadectwo ukończenia szkoły z 20 czerwca 1936. Dokument w posiadaniu rodziny.

W myśl wytycznych Adolfa Hitlera ziemie polskie należało *traktować jako obszar wojenny i zdobywczy oraz bez miłosierdzia je wyeksploatować, czyniąc z nich rumowisko pod względem gospodarczym, społecznym, kulturalnym i politycznym*⁶³.

Zagrożeniem dla chełmian były często powtarzające się łapanki, aresztowania i egzekucje. 12 stycznia 1940 roku oddział SS i Gestapo dokonało egzekucji pacjentów szpitala psychiatrycznego (114 kobiet, 300 mężczyzn, 17 dzieci). W ramach akcji „AB” Niemcy aresztowali wiele osób z miasta i powiatu. Wśród aresztowanych znaleźli się: księży z parafii Mariackiej: ks. kanonik Julian Jakubiak, ks. Marceli Mrozek, ks. Władysław Forkiewicz, ks. Stanisław Goździk, z kościoła pw. Rozesłania Apostołów – ks. kanonik Wacław Kosior oraz zakonnicy z klasztoru Zakonu Ojców Franciszkanów-Reformatów. W lipcu 1940 roku w Kumowej Dolinie rozstrzelano 36 osób, m.in. zginęli tam prezydent Chełma Tadeusz Tomaszewski, wiceprezydent Stefan Umiński, nauczyciele – Maria Wirska, Jerzy Stępniewski, notariusz Mieczysław Godlewski, mjr dr Kazimierz Żurawski, ordynator szpitala św. Mikołaja w Chełmie. W 1941 roku rozstrzelany został Kazimierz Czernicki, redaktor „Zwierciadła”, i jego synowie – Kazimierz i Józef. Poeta Kazimierz Andrzej Jaworski był aresztowany (20 czerwca 1940) i więziony na zamku w Lublinie, a później do 2 lutego 1942 w obozie koncentracyjnym w Sachsenhausen. Za działalność konspiracyjną (7/8 października 1942) aresztowano również Zenona Waśniewskiego, malarza i poetę, i uwięziono najpierw na Zamku w Lublinie, a następnie w niemieckich obozach koncentracyjnych na Majdanku, Auschwitz-Birkenau, Sachsenhausen, Bergen-Belsen (gdzie zmarł z wycieńczenia w kwietniu 1945). To tylko niektóre przykłady tragicznych losów chełmian.

Mimo terroru mieszkańcy Chełma podejmowali działania niesienia pomocy jeńcom wojennym i uciekinierom, osobom poszkodowanym i biednym, pracując w Radzie Głównej Opiekuńczej (jak np. ks. Zygfryd Berezecki). W mieście i regionie działały organizacje konspiracyjne⁶⁴, prowadzono tajne nauczanie.

W tych niespokojnych czasach przeżywano również radosne wydarzenia rodzinne, odbywały się na przykład spotkania w kręgu najbliższych z okazji imienin czy ślubów, jak podczas zaślubin bratanka Władysława Uklei, Jerzego Stanisława w czerwcu 1940 roku⁶⁵.

⁶³ T. Wroński, *Kronika okupowanego Krakowa*, Kraków 1974, s. 21.

⁶⁴ Podczas niemieckiej okupacji organizacjami ruchu oporu były: Armia Krajowa, Bataliony Chłopskie, Narodowe Siły Zbrojne i Armia Ludowa.

⁶⁵ Jerzy Stanisław Ukleja, kawaler lat dwadzieścia jeden, student, syn Franciszki z Łaniewskich i Mariana Uklejów oraz Janina Zakrzewska, panna lat dziewiętnaście, córka Bronisławy ze Stańczyków i Michała Zakrzewskich, złożyli przysięgę małżeńską 30 czerwca 1940 roku w obecności ks. Zygfryda Berezeckiego oraz świadków: Wacława Uklei i Stanisława Wilczyńskiego.

Z nadzieją myśląc o przyszłości, Wanda Pocię i Władysław Ukleja zawarli religijny związek małżeński 7 lipca 1940 roku. Ślubu udzielił ks. Zygfryd Berezecki, a świadkami uroczystości byli: Stanisław Bryś (muzyk) oraz Wacław Ukleja (urzędnik, brat pana młodego). Małżonkowie zamieszkali przy ul. Szwolężerów 3. Zachowała się fotografia przedstawiająca Wandę i Władysława stojących na tle starego dworku (który nazywali „Grzybkiem”, il. 10), znajdującego się wówczas przed gmachem szkoły „Dziesięciolecia”⁶⁶.

Rodzina artysty doświadczyła także wielu życiowych dramatów. Przeżywała żałobę po śmierci Mariana Uklei, starszego brata artysty⁶⁷, oraz Kazimierza Marka Uklei rozstrzelanego przez Gestapo w Lublinie 26 czerwca 1940 roku⁶⁸, a także po śmierci Stanisława Brysia, który zginął w niemieckim obozie koncentracyjnym w Auschwitz 7 marca 1943 roku⁶⁹. Podczas okupacji niemieckiej, 1 stycznia 1944 roku zmarła w Chełmie matka Władysława, Helena z Pietrusińskich Ukleja⁷⁰.

⁶⁶ Budowę szkoły „Dziesięciolecia” rozpoczęto 11 listopada 1928 roku, ukończono w 1930. Do wybuchu II wojny światowej w obiekcie funkcjonowały: Publiczna Szkoła Powszechna nr 1, Publiczna Szkoła Powszechna nr 5 dla dzieci żydowskich, Publiczna Szkoła Powszechna nr 7, Publiczna Szkoła Specjalna. Dworek, w którym mieszkali Uklejowie, został zburzony w latach 60. XX wieku, obecnie w tym miejscu stoi pomnik Tadeusza Kościuszki w otoczeniu parkowym.

⁶⁷ Starszy brat artysty, Marian Ukleja, zmarł w wieku 45 lat w Chełmie, 16 sierpnia 1939 roku, został pochowany na cmentarzu parafialnym przy ul. Lwowskiej. Akt zgonu nr 1939/54 sporządzony w parafii Mariackiej w obecności Władysława Uklei i siostry Stefani, sygnowany: ks. Julian Jakubiak, Władysław Ukleja, *Księga zgonów Parafii Mariackiej*.

⁶⁸ Bratanek Władysława Uklei, Kazimierz Marek, był synem Heleny z Abramczewskich i Aleksandra Uklejów. Miał 17 lat, kiedy został rozstrzelany przez Gestapo w Lublinie, jego grób znajduje się na cmentarzu parafialnym w Chełmie. W zbiorach Muzeum Martyrologii „Pod Zegarem” w Lublinie zachował się gryps Kazimierza Uklei. Akt zgonu nr 1940/153, sygnowany: Ks. St. Niedźwiński, został sporządzony na podstawie oświadczenia złożonego 11 września 1940 roku przez Helenę Zalewską (matkę zmarłego) i Józefa Gromczewskiego (byłego naczelnika Urzędu Skarbowego), którzy potwierdzili datę i miejsce śmierci Kazimierza Uklei. *Księga zgonów Parafii Rozesłania Świętych Apostołów w Chełmie*. Helena Uklejowa Zaleska (1897–1971) po śmierci męża Aleksandra Uklei po raz drugi wyszła za mąż w 1937 roku, była żoną doktora Kazimierza Zalewskiego vel Zaleskiego (1877–1950?). Porównaj: *Zaleski vel Zalewski Kazimierz* [w:] *Encyklopedia Chełma. Ludzie*, t. 1, cz. 2, Chełm–Lublin 2013, s. 209.

⁶⁹ Stanisław Bryś – muzyk i nauczyciel tańca – urodził się we Lwowie 12 listopada 1909 roku. Przybył do Chełma ze Lwowa w 1934 roku. Jego żoną była Stefania z Uklejów, siostra Władysława. Od września 1939 do 24 października 1939 roku przebywali oni we Lwowie, potem powrócili do Chełma i mieszkali przy ul. Reformackiej 30 w raz z Heleną Uklejową, matką Stefani (dane oprac. Stanisław Pyszek). Był więźniem niemieckiego obozu koncentracyjnego w Auschwitz od 23 lipca 1942 do 7 marca 1943 roku (dane według Informacja o więźniach/ Muzeum/ Auschwitz-Birkenau; <https://www.auschwitz.org/muzeum/informacja-o-wiezniach/> [dostęp: 18.08.2023]). Akt zgonu nr 1943/ 124, sygnowany: ks. St. Niedźwiński, został sporządzony 7 czerwca 1943 r. na podstawie pisma komisarza miasta Chełm oraz Zarządu Miejskiego w Chełmie z 15 maja 1943, L.dz. 607/43. *Księga zgonów Parafii Rozesłania Świętych Apostołów w Chełmie*. Stefania Ukleja wyjechała z Chełma do Białegostoku, zawarła związek małżeński z Bolesławem Zalewskim 20 marca 1950 roku w USC w Białymstoku, nr aktu 808/50.

⁷⁰ Akt zgonu nr 1944/1, sygnowany: ks. St. Niedźwiński, *Księga zgonów Parafii Rozesłania Świętych Apostołów w Chełmie*. Helena z Pietrusińskich Ukleja, córka Antoniego i Anieli z Komorowskich, urodziła się w Boglewicach, powiat warszawski. Zmarła w Chełmie w wieku 83 lat, została pochowana na cmentarzu parafialnym przy ul. Lwowskiej.

Wanda Uklejowa (pseudonim „Rzepicha”) działała w konspiracji, w latach 1942–1944 prowadziła punkt kontaktowy Armii Krajowej dla obwodu chełmskiego. Zdarzało się, że do mieszkania Uklejów wpadali Niemcy, co stwarzało niebezpieczeństwo dla artystów i osób im towarzyszących, gdyby zostali zdemaskowani. Profesja malarza była ratunkiem w takich okolicznościach, bo niemieccy nieoczekiwani goście najczęściej spotykali artystę przy sztalugach i po przekonaniu się, że jest tam *Kunstmaler* oraz pozujący model, pozostawiali domowników w spokoju.

Dzięki zachowanej fotografii, wykonanej w lipcu 1942 roku, wiemy jak wyglądało miejsce pracy twórczej Uklei (il. 11). Artysta przedstawiony został na tle wnętrza pokoju (pracowni), przy sztaludze z ustawionym na niej portretem, do którego pozuje Jadwiga Pocijowa (żona Stefana Pocija). Ukleja od 1943 roku udzielał też lekcji rysunku i malarstwa Danucie Boguszewskiej-Chlebowskiej⁷¹, którą przygotowywał do egzaminów do Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie.

W lipcu 1944 roku do Chełma wkroczyło wojsko polskie i Armia Czerwona, miasto zostało wyzwolone spod okupacji niemieckiej.

Na początku 1945 roku Ukleja został aresztowany przez UB, a następnie zwolniony przez kierownika urzędu wraz z kilkoma innymi aresztowanymi. W materiałach opublikowanych przez Instytut Pamięci Narodowej znajdujemy potwierdzenie tego faktu. Oficer Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w sprawozdaniu z kontroli w Powiatowym Urzędzie Bezpieczeństwa Publicznego w Chełmie z 8 lutego 1945 roku donosił: *Kierownik PUBP w Chełmie [Aleksy] Pilipczuk okazuje bardzo mało energii i inicjatywy. Pozostaje on pod wpływem bratowej Luby zajmującej stanowisko kierownika kuchni urzędu, z którą mieszka wspólnie. Luba Pilipczuk wywiera bardzo silny wpływ na kierownika. Za namową i pośrednictwem Luby zwolnił kierownik urzędu kilku aresztowanych, pobierając od nich łapówki w postaci różnych drogocennych rzeczy [...]. W mieszkaniu Pilipczuka wisi portret olejny na płótnie namalowany przez zwolnionego artystę malarza Ukleję⁷². W powojennej rzeczywistości, zwłaszcza w okresie stalinowskim nie nagradzano obywateli za działalność*

⁷¹ Danuta Boguszewska Chlebowska urodziła się 13 lutego 1921 roku w Chełmie. W okresie okupacji pracowała jako urzędniczka i przygotowywała się do egzaminu do Akademii Sztuk Pięknych, lekcji rysunku i malarstwa udzielali jej Zenon Waśniewski i Władysław Ukleja. Studiowała malarstwo w ASP w Krakowie. Od lat 60. XX wieku w jej twórczości pojawiła się tematyka łąk i chwastów, przez co zyskała przydomek „Łąkowej Królowej”. Jej prace zdobyły uznanie i były prezentowane na blisko 115 wystawach zbiorowych i indywidualnych, zarówno w kraju, jak i za granicą, a także trafiły do zbiorów muzeów i prywatnych kolekcji na całym świecie, w tym m.in. w Australii, Austrii, Francji, Danii, Holandii, Japonii, Kanadzie, Niemczech, Norwegii, Szwecji, USA, Watykanie, Włoszech, na Wyspach Kanaryjskich. Zmarła 7 sierpnia 2013 roku. Została pochowana na Cmentarzu Rakowickim w Krakowie.

⁷² Instytut Pamięci Narodowej, Komisja Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu, *Rok Pierwszy, Powstanie i działalność Aparatu Bezpieczeństwa Publicznego na Lubelszczyźnie* (lipiec 1944 – czerwiec 1945), Warszawa 2004, s. 289.

w konspiracji i współpracę z AK, za przynależność do POW czy udział w wojnie polsko-bolszewickiej. W obawie przed dalszymi represjami Uklejowie zdecydowali się wyjechać z Chełma. Udało się im uchronić od wieloletniego więzienia, czego nie uniknęła młodsza siostra Wandy Uklejowej, Halina Elżbieta, której nie ominęły represje stalinowskie⁷³. Halina i jej mąż porucznik Zbigniew Góra⁷⁴ do połowy 1945 roku działali w konspiracyjnym oddziale poakowskim.

Jeszcze w okresie chełmskim portretował Ukleja osoby ze znanych rodzin, w 1945 roku namalował: *Portret Kunegundy z Krawczyńskich Nikoniuk* (olej), *Portret Jadwigi Papużyńskiej* (olej).

Wśród prac Wandy Uklejowej, które powstały do połowy 1945 roku w Chełmie, zachowały się w zbiorach prywatnych: rysunek ołówkiem *Stefek* (1936), *Tańczący krakowiacy* (1942, akwarela, gwasz, il. 12), *Portret Zofii z Górów Skibińskiej* (1943, olej), *Portret kobiety* (1943, olej), *Autoportret* (1945, kredka), *Prymule* (1945, olej).

WŁADYSŁAW I WANDA UKLEJOWIE W ŚRODOWISKU ARTYSTYCZNYM W GLIWICACH

W lecie 1945 roku Uklejowie przybyli do Gliwic i zamieszkali przy ul. Arkońskiej. Rozpoczęli tam nowy etap życia.

W 1947 roku urodził się syn Jacek, który był wychowywany w artystycznej atmosferze. Jacek Ukleja we wspomnieniach z dzieciństwa zachował niepowtarzalny klimat domu rodzinnego, który tworzyli jego rodzice i znamienici goście:

Syn Brata Mamy Stanisława, Bogdan Pocię, wówczas muzykolog („Ruch Muzyczny”) w Warszawie, był wyczekiwanyym łącznikiem pomiędzy stołeczną Kulturą i Sztuką a naszym gliwickim domem. Na pewno jesteście Mu winni wielką wdzięczność za podsycanie naszych zainteresowań tym, co w kulturze się dzieje. Bogdan był koneserem

⁷³ W 1947 roku Halina Górowa została wyrokiem Wojskowego Sądu Rejonowego w Katowicach skazana na kilka lat więzienia (karę odbywała w Fordonie koło Bydgoszczy, najcięższym więzieniu dla kobiet w czasach PRL).

⁷⁴ Halina Elżbieta Pocię poślubiła Zbigniewa Górę 26 grudnia 1944 roku, ślubu udzielił ks. Marceł Mrozek z parafii Mariackiej w Chełmie. Zbigniew Teofil Góra, syn Teofila i Cecylii ze Skowrońskich, małżonków Góra, urodził się w 1923 roku w Zemborzycach, pow. Lublin. Podporucznik Z. Góra, ps. „Jacek”, działał w podziemiu narodowym w zgrupowaniu kpt. Mieczysława Pazderskiego „Szarego”. Poległ w walce w Hucie pod Wojsławicami 10 czerwca 1945. Tego dnia rozegrała się walka między żołnierzami Narodowych Sił Zbrojnych pod dowództwem „Szarego” a siłami 98 pułku NKWD z 64 Dywizji, KBW i UB, które od kilku dni okrążały oddział partyzancki. Został pochowany w zbiorowej mogile na cmentarzu w Wojsławicach razem z kpt. Pazderskim i 9 poległymi żołnierzami. J. Masłowski, *Atlas polskiego podziemia antykomunistycznego. Uwagi do części chełmskiej*, <https://www.lscdn.pl/pl/informacje/chelm/9907>, Jerzy-Masłowski-Atlas-polskiego-podziemia-antykomunistycznego-Uwagi-do-czesci-ch.html

literatury, znawcą muzyki. Dzięki niemu już od dziecka zaliczałem „Warszawskie Jesienie”. Bogdan znał i widywał z bliska Persony tego świata (Strawiński, Stocknaussen, Paustowski – strach wymienić!). Niezwykłą i elektryzującą w naszym gliwickim domu była również Krystyna, żona Bogdana. Pisała, występowała z wokalnno-aktorskimi eksperymentalnymi recitalami, płała się w literaturze i innych sztukach. Ekspansywne wizyty Krystyny i Bogdana były tak intensywną dawką „Świata” i Kultury, że trudno było po tym ochłonąć. To byli wspaniali Goście, inspirujący. Właściwie drzwi naszego mieszkania jakoś szczęśliwie otwierały się na ciekawych ludzi. Środowisko kolegów Rodziców z ZPAF, profesorów Politechniki Gliwickiej (przeważnie lwowian), naukowców, inżynierów – humanistów, czytanych, filozofujących, aspirujących do Kultury i uczestniczących w niej. Wilma Zarudzka, skrzypaczka ze Lwowa, moja Pani profesor skrzypiec w Szkole Muzycznej, wносиła w nasze progi szczególny blask swej osobowości – była Światową Damą, pogodną, uporządkowaną, zawsze emanującą energią, pozytywnym i klasą.

Znakomici, zawsze pogodni, godni i serdeczni państwo Aleksandra i Kazimierz Nieżykowscy (ci z powstania wielkopolskiego) z całą ich kochaną rodziną, nasi sąsiedzi oddaleni o parę bram [...]. Wymienionych Państwa i wielu ludzi prawych, udatnych, inspirujących do myślenia i działania – takich gości mieliśmy zaszczyt podejmować w domu. Na stole przeważnie herbata, pączki, czasem jakieś wino z ościennych krajów i nowoczesne fioletowe kieliszki (nasza z Mamą duma znad morza oczywiście). A między winem, kwiatami i pączkami – jeden kot, drugi – na fortepianie, a pod pies, zawsze traktowani jako członkowie rodziny, no, bez ortodoksji oczywiście⁷⁵.

Malarstwo Uklei po 1945 roku ulegało ciągłym przemianom stylistycznym. W wielu kompozycjach pejzażowych z lat 40. i 50. upraszczał i syntetyzował motywy, przykładem tego są: *Pejzaż podmiejski* (1945), *Podwórko na Arkońskiej 11* (1946), *Pejzaż zimowy z Gliwic* (1947), *Pejzaż śląski* (1947), *Pejzaż z autem* (1948), *Siatkówka* (1953), *Upał* (1955), *Uliczka w Bystrzycy Kłodzkiej* (1956), *Motyw z Bystrzycy Kłodzkiej* (1956). Artysta posługiwał się motywem uprzemysłowionego miasta – *Zmierz (Wieże kopalni)*, 1959). Stworzył serię szkiców olejnych o tematyce śląskiej, przedstawiających koksownię i kopalnię. Nadal uprawiał malarstwo portretowe. Jak wcześniej, tak też w latach 50. przedstawiał portretowane osoby na tle neutralnym albo na tle wnętrza, jak np. na obrazie pt. *Po pracy. Portret Marii Gołębiowskiej* (1953, olej), na którym widzimy kobietę czytającą „Przyjaciółkę”. Tło kompozycji tworzy fragment wnętrza z oknem, za którym widnieje pejzaż śląski.

⁷⁵ J. Ukleja, *O Rodzicach – szkic z pamięci*, Gliwice, kwiecień 2004, [w:] *Nie ma samotności*, Władysław Ukleja, Wanda Pocię Uklejowa, malarstwo, grafika ze zbiorów prywatnych oraz Muzeum Chełmskiego w Chełmie i Muzeum w Gliwicach. Katalog wystawy, Chełm 2004, s. 27–29.

W latach 60. tworzył w różnych technikach, geometryzował formy, konturem obrysowywał plamy barw. Z tego okresu pochodzą takie prace, jak: *Wichura* (akwarela), *Dziewczyna z kwiatami* (1961, monotypia), *Domki wśród drzew* (1968, olej), *Taniec (gwasz)*, *Akwarium* (1969, olej).

Władysław Ukleja od 1947 do 1976 roku był konserwatorem dzieł sztuki w Muzeum w Gliwicach. Prace konserwatorskie wykonywał też m.in. w muzeach w Bytomiu, Lublinie, w Opolu i na zlecenia prywatnych kolekcjonerów. Ratował malarstwo olejne, akwarele, pastel na papierze, rysunki, rzeźby drewniane, meble stylowe i ludowe, wykazując przy tym niezwykłą rzetelność. Był ceniony jako konserwator, będący jednocześnie artystą malarzem. Zwracano się do niego w sprawie identyfikacji obrazów, ustalenia autorstwa czy autentyczności sygnatury autora.

Należał do grona organizatorów Oddziału Związku Polskich Artystów Plastyków (ZPAP) w Gliwicach i był członkiem Zarządu Oddziału w latach 1946–1948, angażował się przy organizowaniu Teatru Lalek. Przez wiele lat prowadził lekcje rysunku i malarstwa w gliwickim Ognisku Kultury Plastycznej przy ZPAP.

Z Gliwic przyjeżdżał do Chełma w związku z podejmowanymi pracami konserwatorskimi i zleceniami namalowania obrazów sakralnych. W jednym z listów napisanym 24 czerwca 1946 roku podczas pobytu w Chełmie, informował żonę:

Andziuniu Kochana!

Hip, hip, hura!! Dziś Stefcia otrzymała list z Ameryki, w którym Pani Jarzębowska zapowiada wysłanie jednej paczki Stefci na Chełm i dwóch nam na Gliwice! z tego też powodu Stefcia decyduje się poczekać na to w Chełmie, a ja przyjadę 30-go b.m. tylko z Ludwisią (jeżeli coś nas nie zatrzyma dłużej) [...]. Stefcia będzie tu czekać przynajmniej do 7-go lipca, bo w tym dniu właśnie odbędzie się zjazd księży różnego kalibru i urody – na koronację Matki Boskiej Chełmskiej. Będzie na co popatrzeć.

Ksiądz Mrozek [...] chce mnie tu ściągnąć do malowania wielkiego obrazu M.B. Chełmskiej na frontonie kościoła – wysoko. Ale nie wiadomo jeszcze, kiedy to będzie aktualne. Znosi się też na obrazy w kościele kiedyś – może w przyszłym roku.

Dziś idziemy ze Stefcią na Imieninową herbatkę do naszej Janeczki. „Sprawiliśmy” Jej duże doniczki prymulek po 80 zł., bo bukieciki małe ciętych kwiatów były dziś po sto kilkadziesiąt złotych! A to draństwo!

Przed tygodniem został tu zabity w biały dzień chełmski starosta Flis; miał podobno piękny pogrzeb.

Mnie tu znajomki na rencach noszą, jeść za darmo dają i wypuścić z Chełma w żaden sposób nie chcą! Jednak nie martw się – przyjadę⁷⁶.

⁷⁶ List w posiadaniu syna artysty. Pisownia oryginalna.

Do kościoła Narodzenia NMP w Chełmie dokonał renowacji dużego obrazu Franciszka Smuglewicza *Ukrzyżowanie* (olej, płótno), w 1946 (?) roku wykonał replikę obrazu Matki Bożej Chełmskiej (olej, deska, 98 x 66 cm)⁷⁷. Obraz ten był wystawiany w ołtarzach polowych podczas uroczystości odpustowych.

Ukleja jest także autorem kilku portretów hierarchów Kościoła (eksponowanych obecnie na plebanii parafii Mariackiej), przedstawiających: ks. biskupa lubelskiego dr. Stefana Wyszyńskiego (1946, olej, płótno)⁷⁸, ks. biskupa dr. Piotra Kałwę (1949, olej, płótno)⁷⁹, ks. biskupa Bolesława Pylaka (1976, olej, płótno)⁸⁰.

Obrazy o tematyce sakralnej, które zaprojektował i wykonał, znajdują się również w bazylice pw. Narodzenia NMP w Chełmie w ołtarzach bocznych – *Świętego Antoniego Padewskiego* oraz *Najświętszego Serca Pana Jezusa*⁸¹, a także w kościele w Klesztowie – *Wniebowzięcie Najświętszej Marii Panny*, *Święty Józef z Dzieciątkiem*, *Najświętsze Serce Pana Jezusa*, w kościele garnizonowym w Gliwicach – *Obraz św. Barbary*, w Poznaniu w kościele farnym – obraz *Matki Bożej Nieustającej Pomocy*⁸². Niedawno do zbiorów chełmskiego muzeum został przekazany w darze *Portret ks. kanonika Marcelgo Mrozka* (olej, płótno) wykonany przez Ukleję w 1962 roku.

Wanda i Władysław Uklejowie współpracowali z Zygmuntem i Ireną Acedańskimi – (artystami z Gliwic) przy wykonaniu nowej polichromii figuralnej w świątyni przy klasztorze bernardynów w Piotrkowie (1959).

Po 1945 roku Ukleja eksponował swoje prace na wielu wystawach zbiorowych artystów gliwickich – okręgowych, wszystkich oddziałowych, organizowanych

⁷⁷ Obraz znajduje się na plebanii parafii Mariackiej.

⁷⁸ Błogosławiony Stefan Wyszyński (1901–1981), biskup diecezjalny lubelski w latach 1946–1948, arcybiskup metropolita gnieźnieński i warszawski, prymas Polski w latach 1948–1981), w 1946 roku dokonał koronacji obrazu Matki Bożej Chełmskiej. Korony do obrazu wykonał Henryk Sztorc w Krakowie.

⁷⁹ Piotr Kałwa (1893–1974), biskup ordynariusz diecezji lubelskiej w latach 1949–1974, Wielki Kanclerz KUL, który w 1957 roku dokonał rekonstrukcji obrazu Matki Bożej Chełmskiej (rekonstrukcja nastąpiła po kradzieży koron, zrabowanych z kościoła w 1956 roku).

⁸⁰ Bolesław Pylak (1921–2019), biskup diecezjalny lubelski w latach 1975–1997, od 1992 arcybiskup metropolita lubelski.

⁸¹ Kompozycja obrazów jedenastopolowych w ołtarzach bocznych z chełmskiej bazyliki nawiązuje do kanonu ikon wielopolowych, wielopostaciowych. W ołtarzu od strony południowej znajdują się następujące przedstawienia: w partii centralnej Chrystus z sercem gorejącym, po obu stronach święci: po lewej – Małgorzata Maria Alacoque, Teresa od Dzieciątka Jezus, po prawej – Jacek, Maria Goretti, u góry pośrodku – Pokłon pasterzy, z prawej i lewej strony – Anioły adorujące; u dołu – Modlitwa w Ogrójcu, Ukrzyżowanie, Zmartwychwstanie Pańskie. W ołtarzu od strony północnej: w partii centralnej – święty Antoni Padewski, po obu jego stronach święci: z lewej – Wojciech, Maksymilian Kolbe, z prawej – Stanisław biskup, Andrzej Bobola, u góry z lewej – Zwiastowanie, po prawej – Nawiedzenie, pośrodku – Koronacja Matki Bożej, u dołu z lewej – święty Stanisław Kostka, po prawej – Stygmatyzacja św. Franciszka z Asyżu, pośrodku – Zdjęcie z krzyża.

⁸² Władysław Ukleja wykonał obraz w 1952 roku według rzymskiego wizerunku Matki Bożej Nieustającej Pomocy. Poznański obraz koronował, za zgodą papieża Jana XXIII, bp Antoni Baraniak 11 października 1961 roku.

w Gliwicach, Katowicach, a nawet we Francji w 1977 roku w Galerie du Bost w Paryżu (*Autoportret, Akwarium*)⁸³ oraz na wielu ogólnopolskich, jak np. w Krakowie (1947), Poznaniu (1948), Radomiu, Zakopanem, na wystawie Ziem Nadodrzańskich we Wrocławiu, na wystawie „Sport w Sztuce” (1976) w BWA w Katowicach. W Muzeum w Gliwicach w 1975 roku urządzono wystawę retrospektywną artysty.

Wanda Uklejowa w Gliwicach kontynuowała działalność artystyczną i aktywnie uczestniczyła w życiu kulturalnym miasta. Na początku lat 50. XX wieku znalazła się wśród inicjatorów – plastyków gliwickich – tworzących Teatr Lalek. Wraz z mężem projektowała i wykonywała do tego teatru kukły tzw. *Jawajki*. W 1950 roku ukończyła studia w Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie⁸⁴. Należała do Związku Polskich Artystów Plastyków, od 1966 roku działała w Zarządzie Gliwickiego Oddziału ZPAP, przez kilka kadencji była sekretarzem Oddziału.

Tworzyła głównie portrety i pejzaże, także martwe natury. Początkowo malowała pod wpływem kolorystów – *Na podwórzu* (1948), *Motyw z Gliwic* (1949), *Kukielkarka. Portret Haliny Pocięj-Górowej* (1952), *Chłopiec z harmonijką (Jacek)* (1954).

W drugiej połowie lat 50. zaczęła ulegać nowoczesnym prądom. Temat i synteza form stały się najważniejsze w jej kompozycjach geometryzowanych – *Niedzielne popiersia* (1958, olej), *Portret I* (1959, olej), *Zespół Czerwono-Czarni* (1961, olej), *Sopot* (tusze, akwarela, il. 23), *Instrumentaliści* (1968, linoryt), *Recital* (1969, linoryt), *Człowiek i praca* (cykl linorytów z motywami hutników, formierzy, maszyn). Z wielką swobodą operowała kreską, jak w rysunkach tuszem: *Kozy*, *Molo* (1957), *Uliczka w Piotrkowie Trybunalskim* (1958).

Eksperymentowała na swój sposób z fakturą obrazu, tworząc chropawę powierzchnie impastowo kładzioną farbą. Obrazom nadawała tytuły skłaniające do refleksji, jak *Niedzielne popiersia*, *Kompozycja pesymistyczna*, *Rodowód*, *Sieci*, *Nie ma samotności*, *Patos*.

Uprawiała również malarstwo dekoracyjne i grafikę użytkową. Z zespołem plastyków gliwickich pracowała przy dekoracji zamku w Będzinie oraz wykonała polichromie w kilku kościołach.

Jest autorką portretów znanych osobistości, m.in.: Marii Skłodowskiej-Curie, prof. Władysława Sztwiertni, ks. kardynała Józefa Glempa, prymasa Polski, oraz osób z grona rodziny, przyjaciół i innych, np.: Haliny Górowej, Bogny Idziak, Janiny

⁸³ Galerie du Bost, 27 septembre – 15 octobre 1977, Liste des travaux Artistes Contemporains Polonais, peinture, gravure, sculpture, Tapisserie, Scenographie (Lista prac uczestników Związku Polskich Artystów Plastyków z Gliwic).

⁸⁴ J. Schmidt, *Ludzie i dzieła. Artyści-plastycy związani z Gliwicami*, cz. 9, Gliwice 2004, s. 280.

Litwińskiej-Walas, Elżbiety Stępniewskiej, Aliny Kisielewskiej, Krystyny Kaczko, Krystyny Sowy, Krystyny Zima-Celewicz, Teresy z Fałkowskich Siadak.

W latach 60. Wanda Uklejowa rozpoczęła zmagania z długotrwałą chorobą – cukrzycą. Mimo tego nie zaprzestała tworzyć. Doświadczenia życiowe znalazły odzwierciedlenie w nastroju jej obrazów. W kompozycjach z lat 60. i 70. XX wieku – *Sieci*, *Kompozycja pesymistyczna*, *Rodowód* – dominuje minorowa tonacja gamy barwnej – szarości, brązy, zgaszone beże. Temat i forma tych prac pobudzają wyobraźnię widza. *Kompozycja pesymistyczna* (1967, olej, il. 13) skłania do refleksji nad przemijaniem ludzkiego życia. Ułożona poziomo prostokątna plama szarości symbolizuje zakryty obrusem stół, przy którym zasiadły trzy osoby, a obok stoją puste krzesła. W przestrzeni wokół gromadzą się tłumnie sylwetki – cienie postaci, jak duchy tych, co odeszli i tylko są obecni w pamięci żyjących.

Tytuł obrazu olejnego *Sieci* (il. 14) intryguje, kiedy widz dostrzega twarz kobiety pojawiającą się na kawałkach rozbitego lustra, tkwiących w jakiejś abstrakcyjnej materii.

Do zadumy nad ludzkim losem zachęca autorka i tytułem, i symboliką obrazu *Nie ma samotności*. Zadaje pytanie czy daje odpowiedź? Przedstawia siedzącą na tle okna, pogrążoną we własnych myślach kobietę (w półpostaci w ujęciu z profilu). Towarzyszą jej domowe zwierzęta – wierni przyjaciele – czarny kot, którego trzyma na kolanach i dwa psy (widoczne tylko ich głowy). W rozświetlonej przestrzeni za oknem unoszą się ptaki, jak mgliste zjawy, podniebne stworzenia – gołębie, posłańcy przekazujący informację. Gołębie stały się symbolem Śląska, gdzie szanowane są za umiejętność powracania z bardzo odległych miejsc. Może w tym przedstawieniu perłowo białe gołębie symbolizują wieczność, nieśmiertelność, dusze zmarłych, pies kojarzy się z wiernością⁸⁵, a kot z działaniem i odpoczynkiem.

Tematem kompozycji *Tamten czas* (*Portret z oknem*, olej, il. 15) jest powrót do przeszłości zobrazowany wspomnieniami starej kobiety. Stoi ona, odwrócona tyłem do okna wielopolowego, w którego szybach wyświetlają się obrazy z przemijającego czasu dzieciństwa, młodości – widać tam dziewczynkę w kapelusiku z obręczą hula hop, kobietę w ślubnej sukni, chłopca grającego na skrzypcach i mężczyznę w mundurze żołnierza. U kresu życia pozostały jej wspomnienia – tamten czas, tamte chwile, tak dużo, czy może tak niewiele.

Warto zwrócić uwagę na obraz *Rodowód* (olej, il. 16), w którym Uklejowa odnosi się do historii Polski poprzez zestawienie symboli: monumentalnych skrzydeł

⁸⁵ W. Kopaliński, *Słownik symboli*. Warszawa 1991, s. 100, 165, 317.

pomnika Powstańców Śląskich w Katowicach⁸⁶, symbolizujących trzy powstania śląskie 1919, 1920, 1921 roku, których celem było wywalczenie przyłączenia Górnego Śląska do Polski; rycerza na koniu w tarczy herbowej – symbol obrony; wojów średniowiecznych – nawiązujących do wojny polsko-niemieckiej w czasach panowania Bolesława Chrobrego. Motyw skrzydeł pomnika wypełnia całą powierzchnię kompozycji. Obraz sprawia wrażenie reliefu wykonanego na spatynowanej płycie metalowej, dominują tu odcienie antycznego brązu przełamane kolorem szarozielonym.

Malowała również martwe natury pełne barw, jak: *Martwa natura z różami w błękitnym wazonie, białą gitarą i książką* (1975, olej, il. 17), *Martwa natura z pierwiosnkami* (1978, olej).

W Gliwicach wielokrotnie wystawiała swoje obrazy olejne i grafiki. Brała udział w wystawach zbiorowych, ogólnopolskich i zagranicznych; we Francji – w Galerii du Bost w Paryżu, obok męża i innych artystów gliwickiego Oddziału ZPAF, w Czechosłowacji, na Węgrzech.

Prace artystki znajdują się w zbiorach prywatnych i muzealnych: w Gliwicach, w Zabrze, Chełmie.

Władysław Ukleja zmarł 24 listopada 1978 roku, a Wanda Uklejowa – 28 grudnia 1985 roku. Zostali pochowani na cmentarzu komunalnym w Gliwicach przy ul. Kozielskiej.

Twórczość artystów została przypomniana w 2004 roku w Muzeum Ziemi Chełmskiej im. W. Ambroziewicza na wystawie pt. *Nie ma samotności. Władysław Ukleja, Wanda Pocię Uklejowa, malarstwo, grafika*, na której eksponowano obrazy ze zbiorów prywatnych oraz muzeów w Chełmie i w Gliwicach. W otwarciu uczestniczył Jacek Ukleja⁸⁷. We Włodawie w ramach Festiwalu Trzech Kultur odbyła się

⁸⁶ Autorami projektu pomnika, odlanego w brązie, byli rzeźbiarz prof. Gustawa Zemła i architekt Wojciech Zabłocki. Pomnik ma formę trzech orlich skrzydeł symbolizujących trzy powstania śląskie. Kamień węgielny pod budowę monumentu wmurowano 3 maja 1966 roku, w czasie obchodów jubileuszu Tysiąclecia Państwa Polskiego. Odsłonięcie pomnika odbyło się 1 września 1967 roku. Prawdopodobnie wydarzenie to było inspiracją Wandy Uklejowej do wykonania obrazu.

⁸⁷ Jacek Ukleja, syn Wandy i Władysława Uklejów, ukończył średnią szkołę muzyczną oraz studia scenografii w Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie. Laureat Złotej Dziesiątki pierwszego Festiwalu Młodych Talentów w Szczecinie (obok m.in. Czesława Niemena). W latach 1966–1972 był członkiem zespołu Zdrój Jana (wokół, gitara, skrzypce, kompozytor, aranżer). Uprawia malarstwo odznaczające się poetyckim klimatem i wysokimi walorami warsztatowymi. Współpracował ze znanymi reżyserami, jak Kazimierz Dejmek, Bogdan Hussakowski, Mikołaj Grabowski, Tadeusz Dobrowolski. Wykonał projekty scenografii teatralnych, między innymi do dzieł Szekspira – *Burza*, *Hamlet*, *Jak wam się podoba*, Fredry – *Damy i huzary*, Słowackiego – *Fantazy*, Gombrowicza – *Iwona*, *Trans-Atlantyk*, Mrożka – *Portret*, *Garbus*, Witkacego – *Pożegnanie jesieni*,

wystawa *Urodzony we Włodawie – malarz Władysław Ukleja*, udostępniana zwiedzającym od 5 października do 25 listopada 2012 roku. Na pokaz wybrano obrazy i archiwalne fotografie oraz dokumenty ze zbiorów Jacka Uklei, z chełmskiego muzeum oraz z parafii Mariackiej w Chełmie.

Dzieła Wandy i Władysława Uklejów przedstawiane były wielokrotnie w chełmskim muzeum na wystawach zbiorowych, jak: *Czarniecczy. Wystawa obrazów uczniów i nauczycieli* (2010), *Lata dwudzieste, lata trzydzieste w Chełmie* (2011), *Ze świata sztuki. Obrazy artystów XX wieku* (2013), *Z natury i wyobraźni. Obrazy uczniów Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie i nie tylko...* (2014), *Tamten czas. Obrazy artystów chełmskich* (2015), *Związani z Chełmem. Malarstwo artystów XX wieku, absolwentów Akademii Sztuk Pięknych* (2018), *Obecność przeszłości* (2019), *Od baroku do współczesności. Portrety, krajobrazy, martwa natura, dawne meble od XVIII do XX wieku* (2019)⁸⁸.

W ostatnich latach również na rynku sztuki pojawiły się obrazy i rysunki Uklejów, na przykład: Wandy Uklejowej – *Słoneczniki* (DESA Salon 12, Katowice), *Tańczący krakowiacy z 1942 roku* (DESA UNICUM 2020), *Martwa natura z pierwioskiem z 1978 r.* oraz Władysława Uklei – *Portret mężczyzny w fotelu z 1930 roku* (Dom Aukcyjny OSTOYA), *Wiosna na Śląsku z 1949 roku*, *Portret kobiety z 1928 roku* (Dom Aukcyjny REMPEX).

Warto pamiętać, że Wanda i Władysław Uklejowie na trwale wpisani są w kulturalny pejzaż Chełma. Ich działalność artystyczna i społeczna w dwudziestoleciu międzywojennym i podczas okupacji niemieckiej jest ważną częścią historii mieszkańców miasta. Choć należą do przeszłości, to zachowanie w pamięci zbiorowej losów i twórczości artystów daje im nieśmiertelność.

SŁOWA KLUCZOWE:

Władysław Ukleja, artysta malarz, Wanda Pocij-Uklejowa, Chełm, Kraków, Warszawa, Gliwice, taczanka, 3. dywizjon artylerii konnej, życie kulturalne, Akademia Sztuk Pięknych, obrazy olejne, pejzaże, portrety, martwa natura, linoryty, muzeum, wystawy

Czechowa – *Wiśniowy sad*, Schillera – *Pastorałka*, Wagnera – *Tannhauser*. Jego projekty scenograficzne prezentowane były na wystawie w Muzeum w Chełmie w 2004 roku.

⁸⁸ Komisarzem wystaw była Krystyna Mart, kustosz Muzeum Ziemi Chełmskiej im. W. Ambroziewicza.

1. Wanda Pociąg, lata 30. XX wieku,
z archiwum rodziny Uklejów

2. Władysław Ukleja, fotografia portretowa,
z archiwum rodziny Uklejów

3. Powrót z wypadu na Korosteń (niedaleko Kijowa), 12 października 1920.
Fotografował Władysław Ukleja. Z albumu rodziny Uklejów

4. Przy taczance podczas wojny 1919–1920. Fotografował Władysław Ukleja.
Z albumu rodziny Uklejów

5. Władysław Ukleja, *Portret Pani J.U.*, 1929. Olej, sklejka. Sygnowany i datowany u dołu z prawej: W. Ukleja – 1929. Ze zbiorów Muzeum w Chełmie

6. Władysław Ukleja, *Wanda*, 1939. Olej. Sygnowany i datowany u góry z prawej. W. Ukleja – 1939

7. Władysław Ukleja, *Portret profesora M.J. w Warszawie*, lata 30. XX wieku.
Reprodukcja obrazu, fotografia czarno-biała z archiwum rodziny Uklejów

8. Władysław Ukleja, *Baszta w Ostrogu*, 1934. Linoryt, papier. Sygnowany i datowany u dołu ołówkiem: *Baszta w Ostrogu* WUkleja 1934. Ze zbiorów syna artysty

9. Wanda Pocij, lata 30. XX wieku.
Fotografia czarno-biała, z archiwum rodziny Uklejów

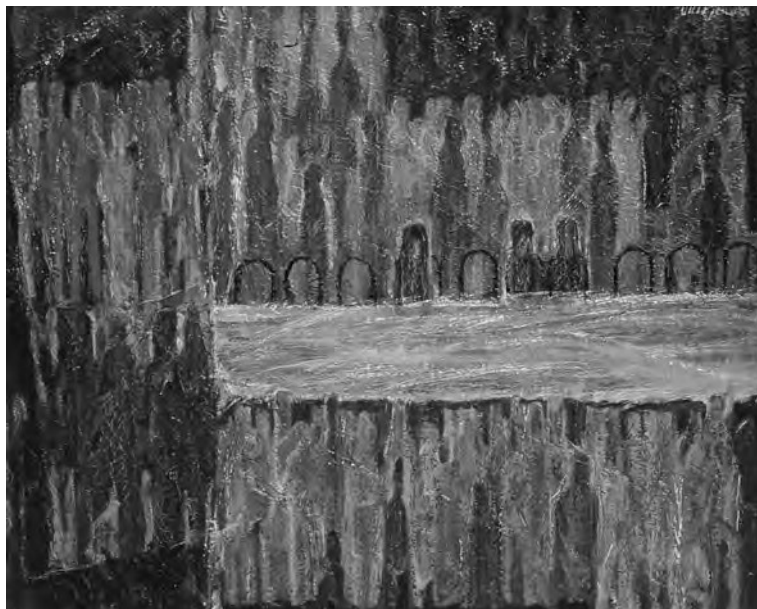
10. Wanda i Władysław Uklejowie w Chełmie przy ul. Szwoleżerów 3, lata 40. XX wieku.
Fotografia czarno-biała, z archiwum rodziny Uklejów

11. Władysław Ukleja podczas malowania portretu Jadwigi Pocijowej, lipiec 1942.
Fotografia czarno-biała, z archiwum rodziny Uklejów

12. Wanda Uklejowa, *Tańczący krakowiacy*, 1942. Akwarela, gwasz, papier, 46 x 36,5 cm
(w świetle oprawy). Sygnowany i datowany u dołu: Wanda Pocij-Uklejowa 1942

13. Wanda Uklejowa, *Kompozycja pesymistyczna*, 1967. Olej, płyta.
Sygnowany u góry z prawej: Uklejowa. Ze zbiorów syna artysty

14. Wanda Uklejowa, *Sieci*. Olej, tektura.
Sygnowany u dołu z lewej: Uklejowa. Ze zbiorów Muzeum w Chełmie

15. Wanda Uklejowa, *Tamten czas*. Olej, płótno.
Sygnowany u góry z prawej: Uklejowa. Ze zbiorów syna artysty

16. Wanda Uklejowa, *Rodowód*. Olej, płótno.
Sygnowany u dołu z prawej: Uklejowa. Ze zbiorów syna artysty

17. Wanda Uklejowa, *Martwa natura*, 1975. Olej, płótno.
Sygnowany u góry z prawej: Uklejowa. Ze zbiorów syna artysty

Изложение

В архив памяти. Очерк о жизни и творчестве Владислава и Ванды Уклея

Владислав Уклея (1900–1978), художник, живописец. Был студентом Хелмской Филологической школы в Хелме. С 1916 по 1918 год он был активным членом Польской военной организации, добровольцем участвовал в войне 1919–1920 годов. В 1922–1928 годах учился на отделении живописи Академии искусств в Кракове. Награжден Крестом Легиона (1925 г.) и медалью Независимости (1937 г.). Основным направлением его творчества были портреты и пейзажи. Также художник занимался графикой, фотографией, дизайном обложек книг, плакатов и сценографией для школьных театральных постановок, рисовал религиозные картины. До середины 1945 года жил в Хелме, затем в Гливицах, где работал в музее реставратором. Был членом Ассоциации художников и дизайнеров. Участвовал в групповых и индивидуальных выставках: в межвоенный период – в Варшаве, Кракове, Люблине, Хелме, а в 1945–1977 годах в Гливицах, Катовицах, Познани, Радоме, Закопане, Вроцлаве и Париже.

Его картины находятся в частных коллекциях в Польше и музеях: в Гливицах, Гнезно, Хелме, а также в костёлах в Познани, Хелме и Клештове.

Ванда Ядвига Поцей-Уклея (1916–1985) занималась живописью, графикой и рисунком. Окончила среднюю школу в Хелме, изучала живопись и графику в Институте искусств в Кракове. Перед Второй мировой войной работала железнодорожным госслужащим в Хелме. Во время оккупации жила со своим мужем Владиславом Уклея на ул. Шволежеров, 3. В 1942–1944 годах занималась подпольной работой. Со второй половины 1945 года жила в Гливицах, где развивала свою художественную деятельность и активно участвовала в культурной жизни города. Занималась портретной живописью, пейзажной живописью, декоративной живописью и прикладной графикой. Является автором портретов известных личностей, в т.ч. Марии Склодовской - Кюри, проф. Владислава Ствертня, кардинала Юзефа Глемпа, а также портреты членов семьи и друзей. В 1950 году окончила Академию искусств в Кракове. Принадлежала к группе инициаторов – гливицких художников – создавших Кукольный театр, и к Ассоциации польских художников и дизайнеров, с 1966 года была активной в правлении Гливицкого отделения Ассоциации польских художников и дизайнеров. Участвовала в национальных и международных выставках (Франция, Чехословакия, Венгрия).

Работы художницы находятся в музейных собраниях в Гливицах, Катовицах, Забже, Хелме и в частных коллекциях.

Ключевые слова:

Владислав Уклея, художник-живописец, Ванда Поцей-Уклея, Хелм, Краков, Варшава, Гливице, курган, 3-й конно-артиллерийский эскадрон, культурная жизнь, Академия искусств, картины маслом, пейзажи, портреты, натюрморты, линогравюры, музей, выставки

ABSTRACT

TO THE MEMORY ARCHIVE. A SKETCH ABOUT THE LIFE AND WORK OF WŁADYSŁAW AND WANDA UKLEJA

Władysław Ukleja (1900–1978), painter. He studied at the Chełm Philological School in Chełm. From 1916 to 1918, he was an active member of the Polish Military Organization, and participated as a volunteer in the war of 1919–1920. In the years 1922–1928 he studied at the painting faculty of the Academy of Fine Arts in Cracow. He was awarded the Legion Cross (1925) and the Medal of Independence (1937). The main areas of his work were portraits and landscapes. He also dealt with graphics, photography, designing book covers, posters, and scenography for school theater performances. He also painted sacred paintings. He lived in Chełm until mid-1945, and then in Gliwice, where he worked in a museum as an art conservator. He belonged to the Union of Visual Artists. He participated in collective and individual exhibitions: in the interwar period – in Warsaw, Cracow, Lublin, Chełm, and in the years 1945–1977 in Gliwice, Katowice, Poznań, Radom, Zakopane, Wrocław and Paris. His paintings are in private collections in Poland and museums: in Gliwice, Gniezno, Chełm, as well as in churches in Poznań, Chełm, Klesztów.

Wanda Jadwiga Pociąg-Uklejowa (1916–1985) was a painter, graphic and drawing artist. She graduated from high school in Chełm and studied painting and graphics at the Institute of Fine Arts in Cracow. Before World War II, she worked as a railway clerk in Chełm. During the occupation, she lived with her husband, Władysław Ukleja, in Szwoleżerów 3 St. In the years 1942–1944 she was involved in underground work. From the second half of 1945, she lived in Gliwice, where she developed her artistic activities and actively participated in the city's cultural life. She practiced portrait, landscape, decorative painting and applied graphics. She is the author of portraits of famous people, including: Maria Skłodowska-Curie,

prof. Władysław Sztwiertnia, priest Cardinal Józef Glemp, Primate of Poland, as well as portraits of family members and friends. In 1950, she graduated from the Academy of Fine Arts in Cracow. She belonged to a group of initiators – artists from Gliwice – creating the Puppet Theater and to the Association of Polish Artists, and from 1966 she was active on the Management Board of the Gliwice Branch of ZPAP. She participated in national and foreign exhibitions (France, Czechoslovakia, Hungary). The artist's works are in museum collections in Gliwice, Katowice, Zabrze, Chełm and in private collections.

KEYWORDS:

Władysław Ukleja, painter, Wanda Pocij-Uklejowa, Chełm, Cracow, Warsaw, Gliwice, tachanka, 3rd horse artillery division, cultural life, Academy of Fine Arts, oil paintings, landscapes, portraits, still life, linocuts, museum, exhibitions

AUTOR:

Krystyna Mart – historyk sztuki, emerytowana dyrektor Muzeum Ziemi Chełmskiej im. W. Ambroziewicza w Chełmie.

BIBLIOGRAFIA:

- Ambroziewicz W., *Sztandar szkolny*, Warszawa 1933.
- Encyklopedia Chełma. Ludzie*, t. 1, cz. 2, Chełm–Lublin 2013.
- Instytut Pamięci Narodowej, Komisja Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu, *Rok Pierwszy, Powstanie i działalność Aparatu Bezpieczeństwa Publicznego na Lubelszczyźnie (lipiec 1944 – czerwiec 1945)*, Warszawa 2004.
- „Jednodniówka młodzieży Gimnazjum im. Stefana Czarnieckiego w Chełmie 1918–1928 r.”, Chełm 1928.
- Jędrzejewska J., *Dzieje naszej szkoły*, [w:] *W dwudziestą rocznicę 1915–1935. Księga pamiątkowa Państwowego Gimnazjum im. St. Czarnieckiego w Chełmie*, Chełm 1935.
- Kronika artystyczna, CHEŁM, wystawa „wybitnych polskich malarzy” w Chełmie*, „Sztuki Piękne”, Kraków–Warszawa 1931, R. 7, nr 4.
- Malarze warszawscy, wystawa zbiorowa, od 20 lutego do 16 marca 1938, Towarzystwo Przyjaciół Sztuk Pięknych w Krakowie*, Kraków 1938.
- Małek I., *Życie kulturalne w Chełmie w latach 1918–1939*, Lublin 1988, praca magisterska napisana pod kierunkiem dr. Emila Horocha w Zakładzie Historii Najnowszej UMCS w Lublinie, mps.

- Mart K., *Wanda Pocię Uklejowa – muza, artystka, działaczka ruchu oporu* [w:] *Ziemiaństwo na Lubelszczyźnie III. Panie z dworów i pałaców. Materiały III sesji naukowej zorganizowanej w Muzeum Zamoyskich w Kozłowie 11–13 października 2006*, t. 2, red. H. Łaskiewicz, Lublin 2007.
- Materiały do dziejów Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie 1895–1939*, t. 2, Wrocław–Warszawa–Kraków 1969
- Nie ma samotności. Władysław Ukleja, Wanda Pocię Uklejowa, malarstwo, grafika*. Katalog wystawy oprac. K. Mart, Chełm 2004.
- Przewodnik po wystawie Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych*, Warszawa 1930, nr 52.
- Przewodnik Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie nr 131, marzec–kwiecień 1938 rok*, Warszawa 1938.
- Salon Lubelski 1936*. Katalog. Towarzystwo Propagandy Sztuki w Lublinie, Lublin 1936.
- Schmidt Jacek, *Ludzie i dzieła. Artyści-plastycy związani z Gliwicami*, cz. 9, Gliwice 2004.
- Skarby przeszłości*, praca zbiorowa, red. K. Mart, Z. Wasiuta, Chełm 2010.
- Smoliński A., *Pierwsze formacje artylerii konnej wojska polskiego w polsko-ukraińskich bojach o Lwów i Małopolskę Wschodnią w okresie od grudnia 1918 r. do wiosny 1919 r.*, „Studia z Dziejów Wojskowości” 2015, t. 4, s. 113–139.
- Sobieraj M., *Wizyty najważniejszych dostojników II Rzeczypospolitej w Chełmie*, „Rocznik Chełmski” 1997, t. 3.
- Sprawozdanie Komitetu Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie za 1937 r.*, Warszawa 1938.
- Towarzystwo Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie. Przewodnik 140, marzec–kwiecień 1939*, Warszawa 1939.
- Towarzystwo Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie, Salon 1938. Przewodnik 137, grudzień*, Warszawa 1938.
- Ukleja J., *O Rodzicach – szkic z pamięci* [w:] *Nie ma samotności, Władysław Ukleja, Wanda Pocię Uklejowa, malarstwo, grafika ze zbiorów prywatnych oraz Muzeum Chełmskiego w Chełmie i Muzeum w Gliwicach*. Katalog wystawy, Chełm 2004.
- Ukleja W., *Z naszych wspomnień*, [w:] *Księga pamiątkowa Czarniecczyków*, t. 3, Chełm 2000.
- Wróński T., *Kronika okupowanego Krakowa*, Kraków 1974.